

Transcript 1 november-discussie 1969

Er is met zorg getracht de stemmen op de opname zo goed mogelijk te onderscheiden, de juiste naam eraan te koppelen en waar mogelijk te achterhalen, maar het is mogelijk dat niet alle gegevens geheel correct genoteerd zijn. Waar het in het geheel niet is gelukt om een identiteit te achterhalen, wordt een spreker aangeduid met ‘onbekend’.

TAPE 1

Guus Oster: Ik stel het bijzonder op prijs u vanmiddag namens de Nederlandse Comedie hier welkom te mogen heten. Ik stel het nog meer op prijs dat u in zo grote getalen heeft blijk gegeven van uw belangstelling voor het toneel in Nederland en het toneel in Amsterdam in het bijzonder. Er zijn er onder ons en bij de toneelspelers en bij onze opponenten, die de hoop en de verwachting koesteren dat deze discussie gelijk zal staan aan het nog niet voltooide boek van Gerard van het Reve, namelijk dat het zal zijn een discussie die alle andere discussies overbodig maakt. Ik hoop dat persoonlijk niet, want ik hoop dat hier vanmiddag een stemming zal zijn en dat er bouwstenen zullen worden aangedragen die ons kunnen helpen om te komen in, een situatie die wij niet aarzelen tot op zekere hoogte een crisissituatie te noemen met het Nederlandse toneel, om samen met u te komen tot een aantal onderwerpen en een aantal afsplitsingen in onderwerpen die in volgende discussies veel meer ruimte zullen krijgen dan hier nu mogelijk is. Ik ben er ook van overtuigd dat de discussie van vanmiddag een aantal misverstanden zal oproepen. Dat is onlosmakelijk verbonden, naar mijn gevoel, aan het houden van een dergelijke discussie. Er is een misverstand wat ik bij voorbaat aan de kant van de Nederlandse Comedie uit de weg wil ruimen: dat is het misverstand dat men tomaten, stinkbommen en moderne communicatiemiddelen zo te noemen, nodig heeft om ons tot een discussie te dwingen.

Onbekend: Dat is toch ook zo?

Guus Oster: Dat is niet zo. Er heeft ons nooit een brief bereikt van iemand die om een discussie heeft gevraagd. Ik ben bovendien nog niet in de discussie, ik ben pas in de opening. Er is gezinspeeld aan de zijde van de toneelschool, dat is een taaie legende waar ik hier graag een eind aan zou willen maken, dat er een brief is gekomen waarin men ons vroeg of we wilden discussiëren. IJverige nasporingen hebben ons geleerd dat deze brief niet alleen nooit ontvangen is, maar waarschijnlijk ook niet verzonden is. Ik zeg u dus nogmaals, en ik doe dat namens het hele gezelschap en de leiding van het gezelschap, dat wij deze discussie bijzonder op prijs stellen.

Gefluit en applaus vanuit de zaal.

Guus Oster: Dames en heren, wij hebben aanvankelijk gemeend, en speciaal ik onder het motto ‘ik ben wel in staat om mijn eigen boontjes te doppen’, om deze vergadering van hieruit te leiden. Maar de voorman van onze opponenten, de heer Erenstein, heeft ons ervan overtuigd dat het verstandig is dit niet te doen. Hij zei: “Het zou een autoritair optreden kunnen onderstrepen en het lijkt ons, vanuit ons uit, niet verstandig wanneer u daaraan tegemoetkomt.” Wanneer ik mij ’s avonds schmink moet ik zeggen dat ik de autoriteit waar de heer Erenstein op doelt zelden in mijn uiterlijk aantref, maar we hebben er toch de

voorkeur aan gegeven om een gespreksleider te vragen, en we zijn zo gelukkig dat Lucas van der Land vanmiddag de discussie zal leiden.

Applaus vanuit de zaal.

Guus Oster: Ik hoop van harte dat deze discussie haar vruchten zal afwerpen, maar ik geef u wel in overweging om in dit geval het woord ‘vruchten’ in de overdrachtelijke zin te willen uitleggen.

Gelach en applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Dames en heren. Allereerst een kleine zakelijke mededeling: dat het voor de discussie noodzakelijk is dat mensen die het woord voeren, een van de vier microfoons opzoeken waarvan er twee hier in de zaal staan en twee op het balkon.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lucas van der Land: U zult naar beneden moeten komen als u wil discussiëren, alhoewel het mogelijk is als uw stem ver draagt, dan heb ik er ook geen bezwaar tegen als u het van daaruit doet.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Oké. Als we ons houden aan de spelregel dat we naar elkaar luisteren en elkaar laten uitspreken, dan is er geen enkel bezwaar tegen en zet u uw strot op om de discussie uit te breiden tot plekken waar geen microfoon staat.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Dat weet ik niet. Ik heb de portier situatie niet overzien hier. Maar ik heb er geen bezwaar tegen. Dan, dames en heren, de inhoud van ons gesprek vanmiddag. Ik stel voor dat we de incidenten die al dan niet aanleiding zijn geweest tot deze bijeenkomst, buiten beschouwing laten. Sommigen zijn van mening dat het gooien van vruchten vanuit het toneel als een oeroud element van de theatertraditie moet worden gezien dat ten onrechte in onbruik was geraak-

Gelach en applaus vanuit de zaal.

Lucas van de Land: ... anderen menen, met evenveel recht, dat het werpen van vruchten naar het toneel voor de toneelspelers een buitengewoon geriefelijke belediging is, ook wanneer ze inzien dat dat, zoals in dit geval neem ik aan het geval was, niet tegen hen persoonlijk is gericht maar tegen een bestel en dat het iets wilde provoceren, waar we vanmiddag een begin mee moeten maken. Dan is het misschien in de geschiedenis van het toneel niet een zinloze handeling geweest. Waar gaan we wel over praten? Om enige structuur aan deze discussie te verschaffen stel ik u voor dat ik u voorleg een soort agenda in de vorm van een aantal vragen aan de directie van de Nederlandse Comedie. Als ik dat gedaan heb zal ik u vragen of u deze vragenderwijs opgestelde agenda wil aanvullen. Maar ik dacht, dat ik de belangrijkste complexen van vragen die men in het algemeen nu aan de toneeldirecties – en niet alleen aan die van de Nederlandse Comedie – wil voorleggen, dat ik die in de volgende vorm kan samenvatten. Ten eerste: wat, mijn heren, is de artistiek maatschappelijke oriëntatie

van uw beleid? Welke principes leiden u thans bij het samenstellen van het repertoire, de bezetting van stukken, de regie en het samenstellen van het tableaux de la troupe? Ten tweede, als nevenpunt zou men kunnen zeggen: hoe is het gesteld met de realisering van een werktheater dat tot dusverre, althans in Amsterdam, nog niet erg van de grond is gekomen? Ten derde: wat doet de directie van de Nederlandse Comedie om invloed uit te oefenen op de mentaliteit, de saamhorigheid, in het algemeen de instelling van de acteurs, in verband met de artistieke en sociale oriëntatie van het gezelschap? Ten vierde: wat doet de Nederlandse Comedie en de andere theaterdirecties om een betere relatie met het publiek in de ruimste zin te bewerkstelligen? En dan vooral ook met wat men als het potentiële publiek kan beschouwen. Een heterogeen gezelschap waaronder zowel scholieren als arbeiders begrepen kunnen worden. Op welke wijze dus, stelt u zich voor deze mensen te bereiken en te betrekken bij de hedendaagse theaterkunst? Ik dacht dat in deze punten de belangrijkste issues, de belangrijkste strijdvragen omtrent de theaterkunst van het moment, waren samengevat. Maar is er iemand die vindt dat ik hierbij essentiële punten heb overgeslagen? Hij sta op en zegge het.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Is dat zo?

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Nou, loop dan even om en gebruik de microfoon.

Wim Klinkenberg: Mijn naam is Klinkenberg, misschien nuttig om dat even te vermelden in deze discussie, je weet het nooit. Voorzitter, ik geloof dat een zeer essentieel onderdeel van de hele discussie ook in uw vier punten weer achterwege is gelaten. Dat is namelijk mijns inziens niet primair de verantwoordelijkheid van de directies van de toneelgezelschappen, maar het hele sociaaleconomische klimaat in Nederland. Mijn grote bezwaar tegen de stellingen die u hier heeft ontwikkeld is dat er een soort requisitoir wordt verwacht tegen toneeldirecties die werken binnen een maatschappelijk bestel. Wanneer u weigert het maatschappelijk bestel als uitgangspunt te nemen in uw kritiek op de actuele situatie van het Nederlandse toneel, dan komt u nergens, dan komt u uitsluitend tot een heen en weer gepraat over wat u wel en niet goed doet bij de gezelschappen. Maar u komt niet, mijns inziens, bij de kern van de zaak. Ik zou dus zeer nadrukkelijk willen pleiten voor een onmiddellijk betrekken in de discussie van deze problematiek van de maatschappij, die bijzonder graag verantwoordelijkheden delegeert naar stichtingen en hun directies, om dan maar de vraagstukken op te lossen waartoe de overheid of dit bestel niet bij machten is. Ik zou dat nadrukkelijk hier naar voren willen brengen.

Lucas van der Land: Dank u wel meneer Klinkenberg.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van de Land: Meneer Klinkenberg, u heeft volkomen gelijk. Ik stem daar volledig mee in. Alleen: u draait tot op een zekere hoogte de zaak om. U stelt hier, en terecht, ook de toneeldirecties als slachtoffers, als mensen die moeten leven binnen de context van de kapitalistische consumptiemaatschappij, met alle abjecte gevolgen van dien. Akkoord. Maar waar we hiervoor zijn, is om te vragen naar de verantwoordelijkheid en naar wat die toneeldirecties zelf doen. Want zoals u meent dat wij een verantwoordelijkheid hebben, zo

menen de toeschouwers, het publiek van het theater, dat ook het toneel een taak heeft. En daar moeten we het nu over hebben. Daarom heb ik ook uitdrukkelijk gezegd dat ik de vraag stelde naar de artistiek-maatschappelijke oriëntatie van het gezelschap. Daarin willend incorporeren, dat ik dat geenszins zie als een geïsoleerd, tot de esthetica of alleen de kunst betrokken onderwerp, maar dat het wel degelijk gaat om een grotere maatschappelijke betrokkenheid. En ik zou dat ook zeker niet willen vermijden. Ik wil alleen niet dat deze middag die over het toneel gaat, geheel tot uitgangspunt zou kiezen een analyse van de bestaande maatschappij. Alleen voor zover die relevant is.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Is er nog iemand die de- Meneer Erenstein?

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Meneer Erenstein vraagt of ik niet vergeten ben het financiële beleid hierin te betrekken. Dat wil ik natuurlijk graag doen. Ik dacht dat dat min of meer geïmpliceerd lag in alle andere vragen, omdat iedere stap in het toneel neerkomt op geld uitgeven.

Rob Erenstein: (*eerste deel van de vraag is onverstaanbaar*) ... heeft alleen betrekking op de Nederlandse Comedie ten aanzien van Amsterdam. Maar ik dacht juist dat het financiële aspect ook naar voren kan komen wanneer je de Nederlandse Comedie plaatst, buiten het beleid, ten aanzien van andere gezelschappen. Van de administratie van de kleinere groepen. Denk aan Proloog en dat soort groepen.

Lucas van der Land: Oké. Ik heb er geen enkel bezwaar tegen als de discussie uitgebreid wordt met het subsidiebeleid.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Is er nog iemand die de agenda wil aanvullen? Gaat u ermee akkoord dat we min of meer in deze volgorde proberen te discussiëren? Al begrijp ik best dat grensoverschrijdingen van deze agendapunten onvermijdelijk zijn en dat we daar niet kinderachtig in moeten wezen. Wie mag ik het woord geven over het artistieke en sociale beleid van de Nederlandse Comedie? En ik kijk in de richting van een van de heren... Ja, sorry. Meneer Van der Maase. Wilt u wel bij de microfoon gaan staan?

Van der Maase: Er worden hier uitdrukkelijk vragen gesteld aan de directie van de Nederlandse Comedie. Is het voor de discussie niet veel zinvoller wanneer eerst de vraag wordt beantwoord welke artistiek-sociale basis en principes zij in de basis hanteren? Dat lijkt mij veel zinvoller.

Lucas van der Land: Ik heb daar geen enkel bezwaar tegen, als meneer Van der Maase daarmee akkoord gaat. Mijn bedoeling was dat de vragen door mij zeer globaal zijn aangeduid en dat ik mij kan voorstellen dat men die allereerst van commentaar of van een andere accentuering wil voorzien. Ik wil graag meneer Bentz van den Berg het woord geven voor een korte- Zullen we dat doen?

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Nou, laten we dan zeggen dat u het kort maakt, dat u zich tot het artistieke beleid beperkt. Gaat u daarmee akkoord meneer Bentz van den Berg? Dan doen we dat zo. U bent niet tevreden met deze microfoon? Dat mag ook.

Onbekend: Ik werd verzocht om naar de linker microfoon te gaan. Uitstekend. Dames en heren. Ik begin hier met een kleine stelling, dan kan de stelling tevens ter discussie worden gebracht bij de inleiding van de heer Bentz van den Berg; dat naar mijn smaak, en ik ben daarin niet de enige, theater het middel is om een stuk herkenbaarheid te geven in ons maatschappelijk bestel voor degenen die hier ook komen. Een stuk herkenbaarheid van welke processen en ontwikkelingen er plaatsvinden, dat dat op de een of andere manier gedramatiseerd wordt zodat wij daar herkenbaarheid in zien. Dat een stuk mobiliteit in het denken daardoor teweeg wordt gebracht. En dat tevens het theater een middel is om de grote speelbehoefte, die naar ons mening een immens grote behoefte is, om die een mogelijkheid te geven tot ontwikkeling. Dit eist van de speler een principiële inzet tot dit gebeuren. Een inzet die een uitdaging tot stand brengt bij de toeschouwer. Dat er sprake is van een spanningsveld onderling. Voor mij is dat spanningsveld de laatste jaren nauwelijks te herkennen. Voor de groep waarmee we de afgelopen veertien dagen hebben samengewerkt is dat spanningsveld helemaal niet te herkennen. Voor de zestig, zeventig of tachtig procent van de Amsterdamse bevolking waar dit theater middenin staat, is dat spanningsveld afwezig. Welke inzet, is mijn vraag dus, gaat vanuit het directiebeleid van dit theater? Welk leitmotiv ligt hieraan ten grondslag? Hoe wordt dit leitmotiv en deze inzet duidelijk gemaakt aan de spelers zelf, via allemaal groepsmethoden en technieken, en hoe wordt het duidelijk gemaakt aan het publiek wat als het ware deze uitdaging moet aannemen? Die het gevecht in feite moet vormgeven. Het gaat mij dus om welke inzet, welke methode, en welke resultaten hebben dan deze gehanteerde methoden. Waar kan ik dan als toeschouwer dit resultaat vinden. Waar kan ik dat lezen? Waar vind ik dat dan? Ik wilde mij hiertoe beperken.

Lucas van der Land: Dank u wel. Meneer Bentz, mag ik u vragen om het woord te nemen.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Uiteraard.

Onbekend: Sorry, nog een vraag: of degene die naar voren komen zich nader willen voorstellen. Er zijn er al drie geweest waarvan het mij totaal niets zegt wie het zijn.

Onbekend: Wie ben jij?

Gelach en applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Ik zou het graag aan iedere spreker afzonderlijk willen overlaten hoe veel hij van zijn identiteit wil onthullen, maar ik heb er geen enkel bezwaar tegen dat je, mits je niet te veel tijd neemt, je preciseert. Doe het zo maar even.

Han Bentz van den Berg: Dames en heren, mijn naam is Han Bentz van den Berg.

Gelach en applaus vanuit de zaal.

Han Bentz van den Berg: Het lijkt mij wel zinvol om toch – dan kunnen we straks nog ingaan op een paar onderdelen van de vraag van de vorige spreker – om vrij kort even samen

te vatten wat ons artistieke beleid inhoudt en wil inhouden ook. Ik heb het opgeschreven, ik had die vraag verwacht natuurlijk. Het spijt me erg dat het een beetje droog moet klinken omdat ik het oplees, maar ik verzeker u dat in de praktijk, dat dit beleid een zeer bewogen en zeer emotionele zaak is. Ons artistiek beleid wordt en werd in het algemeen bepaald door drie vragen, vanzelfsprekend eigenlijk wel, die wij onszelf hebben gesteld, namelijk: wat spelen we, waarom spelen we het en hoe spelen we het. Bij de beantwoording van deze drie vragen hebben we ons laten leiden en laten we ons leiden door de gedachte dat wat repertoire uit het verleden betreft, we die stukken moeten spelen die wat inhoud aangaat voor deze tijd een grote betekenis moeten hebben. Dit terwijl zij, natuurlijk in overleg met de betreffende regisseurs, een heel belangrijk punt, de mogelijkheid moeten bieden door een heldere vormgeving en interpretatie, die betekenis voor de toeschouwer van nu herkenbaar te maken. Onze belangstelling bij de moderne stukken ging en gaat vooral uit naar die auteurs die in hun werk duidelijk blijk geven van een zeer wezenlijke betrokkenheid bij de vraagstukken waar de wereld en de mensen vandaag in de ruimste zin zich voor geplaatst zien, en daar op een authentieke manier dramatische vorm aan weten te geven. Wij sloten bewust die stukken uit die in een schouwburg als deze – en dat slaat vooral op het moderne repertoire maar daar niet alleen op – beslist onvoldoende tot hun recht zouden komen. Vooral de laatste jaren moesten wij dikwijls besluiten interessante, maar duidelijk voor een kleine schouwburg geschreven stukken, niet op te voeren. Om dezelfde reden ongeveer, het beeld klopt niet helemaal, dat een poppenkast geen zin heeft in het Rai gebouw. De louter voor amusement geschreven moderne stukken moesten naar onze mening geheel uit ons repertoire verdwijnen en komen de laatste jaren dan ook niet meer ten opvoer. Ons streven is er verder op gericht om, als het maar enigszins mogelijk is, elk seizoen, of toch zeker eenmaal per twee seizoenen – dit geldt zowel voor het repertoire uit het verleden als modern repertoire – telkens het nieuwe stuk van eenzelfde auteur te spelen. In het algemeen zoeken wij naar een repertoire dat enerzijds bij opvoering, zowel door inhoud en vormgeving, de mogelijkheid biedt tot een vertaalcontact, en als mogelijk meer dan dat, tussen zaal en toneel, anderzijds door samenstelling en opeenvolging tot uitdrukking brengt wat de dramatische literatuur uit het verleden en het heden ons voor boeiends te vertellen heeft over onszelf en de wereld waarin wij nu leven. Vanaf de oprichting van ons gezelschap in 1950 hebben wij altijd gestreefd naar een zo groot mogelijke perfectie bij de realisering van ons repertoire. Speciaal wat betreft de verworvenheden en ook, niet op de laatste plaats, de nieuwe mogelijkheden die het toneelspelers vak ons te bieden heeft. Die mogelijkheden verder te onderzoeken en die verworvenheden enerzijds verder uit te breiden en te verdiepen, maar anderzijds ook weer bijzonder kritisch te benaderen, en waar nodig te verfrissen en af te stoffen, achten wij een zeer bijzonder onderdeel van ons artistieke beleid. Omdat wij menen dat zonder voortdurende perfectionering en tegelijkertijd ook zonder de voortdurende kritische bezinning op de waarde en de betekenis van een wezenlijke beroepsmatige uitvoering van het vak van toneelspelers, elke manifestatie van dramatische kunst in welke vorm en met welke bedoeling dan ook, in die vorm en in die bedoeling blijft steken en dus zinloos wordt.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Dank u wel, meneer Bentz van den Berg. Mag ik vragen wie- U bent één, Mulisch twee, ja drie, vier. Hier hou ik het even bij.

Connie Bos: Heel erg bedankt voor deze uiteenzetting, helaas heeft u op andere tijden en in andere middelen ook uiteenzettingen gegeven en daar zou ik er graag een van willen voorlezen. Connie Bos, verder niks, geen positie tot nu toe.

Gelach en applaus vanuit de zaal.

Connie Bos: Op een vraag van de redactie van *Teatraal* naar het artistieke beleid in de toekomst van de Nederlandse Comedie antwoordde meneer Bentz van den Berg: “We dachten dat het simpel zou zijn om van een aantal klassieke auteurs of tijdperken, zoals de Griekse tragedie, Shakespeare, Molière, Strindberg en onze eigen 17e-eeuwers, ieder jaar een stuk te spelen, zodat men die schrijvers goed leert ken en er dus ook hoe langer hoe meer van leert herkennen.” Dan wil ik dus vragen aan de hand van uw voorgaande betoog: wat is het belang voor ons om bepaalde schrijvers goed te leren kennen en is dan het enige doel van het herzien deze schrijvers zelf beter te leren herkennen?

Han Bentz van den Berg: Ik geloof-

Gelach vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Is dat geen ongemakkelijke positie?

Han Bentz van den Berg: Een beetje wel. Is er geen radiotechnicus in de buurt? Ik geloof, dames en heren, dat het in het algemeen wel van belang is dat men een schrijver leert kennen. Een schrijver is, dacht ik in het algemeen zelfs, een bepaalde persoonlijkheid die zich vanuit een bepaalde richting en een bepaalde instelling op leven en maatschappij uit. Ik geloof dat het van belang is om te zien, wat ons dan betreft, hoe die schrijver die instelling vormgeeft in, in ons vak dan gesproken, een dramatische vorm. Hoe meer dat van allerlei kanten belicht in een stuk tot uiting komt, dat dat van belang is. Ik moet natuurlijk toegeven dat wat de vorige spreekster heeft aangehaald van mijn woorden uit het blad *Teatraal*, dat dat – en daar kom ik straks op alle mogelijke manier op terug – natuurlijk als ik dat had gewild, en niet alleen ik maar de hele leiding, dat dat in die vorm voor een deel niet tot realiteit heeft kunnen worden door allerlei oorzaken. Er is altijd een schoon streven, maar ik vind dat als dat streven ernstig gericht is en bedoeld is, dan zijn er altijd nog een ongelofelijk aantal hindernissen en hinderpalen in de praktijk, die dat streven weer doorkruizen. Dat zal wel een van de grote dingen zijn die vandaag aan de orde komen.

Connie Bos: Is dat het streven gebleven?

Han Bentz van den Berg: Dat is het streven gebleven, ja tuurlijk.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Han Bentz van den Berg: Ik geloof dat de Griekse tragedieschrijvers wel degelijk ook sociaal betrokken waren, dat was een van hun grote waarden.

Connie Bos: Precies, dan is het dus van groot belang dat die inhoud eventueel, van een bepaald stuk, die sociale betrokkenheid, nu op onze maatschappij kan slaan. U stelt het nu zo dat wij interesse moeten tonen in die schrijver omdat het mooi is om te zien hoe die toen vormgaf, in zijn maatschappij.

Han Bentz van den Berg: Oh nee, dan hebt u mij verkeerd begrepen. Nee, het gaat er juist om-

Lucas van der Land: Is het overal verstaanbaar geweest?

Ontkennend commentaar vanuit de zaal.

Han Bentz van den Berg: Nee?

Lucas van der Land: Ik zal het even herhalen: het kernpunt van deze discussie handelt over de vraag of meneer Bentz van den Berg, krachtens een door hem gegeven interview in het blad *Teatraal*- Van welk jaar?

Connie Bos: '68.

Lucas van der Land: ... '68, niet te veel de nadruk bij zijn streven heeft gelegd, bij de literair historische educatie. De vraag is dus of dit streven niet in conflict komt met de meer sociaal geëngageerde opgave die de spreekster vindt dat het toneel heeft. Geef ik dat goed weer?

Han Bentz van den Berg: Ja, en dan vind ik dus dat die geëngageerdheid van Aeschylus, Euripides om maar een paar te noemen, dat het dus de taak is van ons om die geëngageerdheid bij allerlei maatschappelijke en sociale vraagstukken uit hun tijd, dat zichtbaar te maken hoe dat ook voor onze tijd, misschien op een iets andere manier, maar hoe die met dezelfde kracht geldig is. Dat heb ik bedoeld.

Lucas van der Land: Dank u wel. Mulisch? Willen de volgende sprekers zo veel mogelijk proberen al naar een microfoon toe te sluipen? Dan verliezen we weinig tijd met het wandelen.

Harry Mulisch: Ik ben Mulisch, dat bleek al. Ik heb één zinnetje maar te zeggen tot u, en ik geloof dat daarin de hele reden waarom we hier zijn, en waarom er allemaal moeilijkheden zijn, terug te brengen is. Bentz van den Berg heeft gezegd dat er drie punten zijn die tot een beleid leiden: 'waarom spelen we, hoe spelen we en wat spelen we'. Ik geloof dat er een vraag ontbreekt en dat is waarom we hier zijn, en dat is 'voor wie spelen we'?

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van de Land: Wie was de volgende?

Bruins: Ik ben eigenlijk de volgende, maar het lijkt mij veel belangrijker om op deze vraag een antwoord te krijgen dan dat ik nu verder ga. Ik kan natuurlijk wel mijn probleem even aan de orde stellen? Dat heeft te maken met het feit dat het natuurlijk erg mooi klinkt van 'wij spelen – ook ik ben mijn naam vergeten, Bruins – die stukken die op een gegeven moment iets met de maatschappij te maken hebben'. Maar dan komt toch de vraag naar voren: welk maatschappijbeeld heeft u voor ogen? Dat is denk ik toch wel een belangrijke vraag. En wat dan de volgende vraag is- Goed, 'we gaan dan op een gegeven ogenblik een stuk spelen wat met deze maatschappij te maken heeft', maar welke criteria hanteert u, om juist deze stukken te gebruiken? Dus niet alleen maar het mooie vage van 'wij als drie regisseurs, of vier, gaan daar een mooi verhaaltje vertellen onder elkaar' en zeggen 'het ziet er aardig uit, laten we dit maar gaan spelen'. Nee, welke criteria hanteert u om nou juist deze stukken en ook op deze manier te gaan spelen? Dus welk maatschappijbeeld ziet u en welke criteria hanteert u.

Commentaar vanuit de zaal.

Bruins: Welke stukken? Nou het lijkt mij gewoon een wezenlijke vraag welke stukken er nu gespeeld worden, bijvoorbeeld *De storm*. Het zijn natuurlijk erg leuke opmerkingen om op deze manier iemand, die op de een of andere manier met de discussie betrokken wil zijn, om die op deze manier een beetje belachelijk te gaan maken, maar ik geloof dat dat de bedoeling niet is.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Ik geloof dat de kern van de vraag wel is doorgedrongen. Wil Lammertse daar in het kort antwoorden?

Theun Lammertse: Om te beginnen wilde ik graag wat zeggen over die stelling van Harry Mulisch. ‘Voor wie speel je?’ Onvermijdelijk kan je maar voor één soort mens spelen. Het is namelijk zo dat acteurs, regisseurs en mensen die zich met het toneel bezighouden, geen soort dieren zijn die buiten een gemeenschap zijn, maar dat dat zelf mensen zijn die volledig tot die gemeenschap behoren. Dat betekent dus dat zij er als zodanig een deel aan hebben, en dat zij alleen dat mee kunnen delen en over kunnen brengen aan mensen die ook met hen te maken hebben op dezelfde manier. Dus onvermijdelijk moet het publiek, de mensen waarvoor je speelt, altijd deel uit maken van diezelfde gemeenschap. Of dit nu zij – dat is namelijk een hele andere vraag die dan aan de orde komt – scholieren, arbeiders of de bourgeoisie; dat is een heel ander probleem dat op een andere manier aan de orde komt, maar dat in dit verband geloof ik niet duidelijk kan worden. Wat belangrijker is dus waarom je welke stukken speelt. Dit gezelschap als zodanig, dat is duidelijk, heeft geen politiek engagement. Dit gezelschap stelt zich op een bepaalde manier vrijblijvender op dan dat. Dat is niet toevallig, misschien zijn er wel mensen die een duidelijker engagement hebben in dit gezelschap, maar dit gezelschap is als zodanig een groep waarin in dat opzicht geen eensgezindheid bestaat. Dat betekent dus, dat verschillende mensen met verschillende overtuigingen op een gegeven moment in het kader van die maatschappelijk betrokkenheid verschillende meningen kunnen vertolken, en dat daardoor ook het repertoire als zodanig die andere meningen kan vertolken. Het blijft de taak, waar daarstraks over gesproken is, dat desalniettemin het gezelschap er dan voor staat dat volledig met al zijn inzet en overtuigingskracht waar te maken. Dat is een probleem.

Commentaar vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Maar mag ik vragen, meneer Lammertse. U zegt: “Het gezelschap stelt zich vrijblijvend op, politiek,” en een van de symptomen daarvan is dat er zich geen eensgezindheid in politieke zin onder de leden en misschien zelfs onder de directieleden van het gezelschap bevindt. Maar er komt een beleid tot stand. Kan dat ooit politiek vrijblijvend zijn? Betekent dan politiek vrijblijvend dat je je conformeert aan de bestaande situatie?

Applaus vanuit de zaal.

Theun Lammertse: Nee, dat hoeft niet zo te zijn.

Lucas van der Land: Ik vraag het maar, omdat ik zeker weet dat deze vraag veel gaat leven.

Theun Lammertse: Dat is een juiste vraag. Dat is natuurlijk niet zo. Wat dat betreft is de zaak in ontwikkeling.

Commentaar vanuit de zaal.

Theun Lammertse: Ja, het spijt me. Wat gisteren nieuw was, is vandaag alweer verouderd. Dus het toneel, als u kijkt naar het repertoire van de Nederlandse Comedie, dan kunt u, op een bepaalde manier, daar een duidelijke ontwikkeling in waarnemen. Van een steeds grotere maatschappelijk betrokkenheid en bewustheid. Als u het repertoire ziet van de eerste jaren, zelfs nog van drie jaar geleden, en van het laatste jaar bijvoorbeeld, dan is daar duidelijk dat alle stukken die gespeeld zijn op de een of andere manier een duidelijke maatschappelijke betrokkenheid hebben.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Theun Lammertse: In hoeverre conformeren wij ons dan?

Lucas van der Land: Daar was iemand die zich met deze vraag wilde bezighouden.

Theun Lammertse: Ik wilde één ding zeggen. In hoeverre conformeren wij ons dan? Misschien is het zo dat in bepaalde stukken sprake is van-

Onbekend: U conformeert zich namelijk om het feit dat u de maatschappelijke betrokkenheid wil tonen. Dat komt doordat u meewerkt aan de bestaande orde, u wil hem zelfs verbeteren. Dus werkt u eraan mee, dus conformeert u zich aan de bestaande orde.

Theun Lammertse: Ja, maar wat dat betreft is natuurlijk de keus-

Lucas van der Land: Nu lijkt het me in deze probleemstelling erg moeilijk om dat ooit niet te doen.

Theun Lammertse: Ik wilde net zeggen. Het is een hele eenvoudige zaak om daar antwoord op te geven. Of je neemt een revolutionair standpunt in en dan is alles wat je te doen hebt te proberen de hele maatschappij en daarmee het toneel de grond in te boren en opnieuw te beginnen, dat is een duidelijk standpunt, of je neemt een ander standpunt is. En dat is hoe dan ook een reformistisch standpunt. Als zodanig kan je dus stellen dat het standpunt van de Nederlandse Comedie een reformistisch standpunt is. En als u dat conformistisch wenst te noemen, dan-

Onbekend: Ik geloof dat je het woord conformistisch nu niet moet gebruiken, ik geloof dat je veel beter het woord opportunisme kunt gebruiken.

Theun Lammertse: Dat laat ik graag aan u.

Onbekend: Dat is wel een wezenlijk verschil. Conformeren-

Guus Oster: Zou u dat in de context van ons repertoire willen aantonen? Ik bedoel dit opportunisme. Zou u dat met bewijzen willen staven? Ik had het oog op u, ik weet niet hoe u heet.

Gestommel en commentaar vanuit de zaal.

Bruins: Ja, wacht even, het is natuurlijk zo dat als een heleboel mensen op gaan staan, dat is een heel gezelschap. Ik geloof dus- Nee wacht, even rustig blijven gewoon.

Lucas van der Land: Maar meneer Bruins, ik stel voor dat u zich even rustig bezint, want zo'n vraag van 'wilt u dat met bewijzen staven', dat heeft u niet zomaar paraat.

Bruins: Dat gaat dus niet zomaar. En daarom-

Gestommel vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Dus het heeft geen enkele zin dat u daar nu tastenderwijs naartoe probeert te strompelen, dat is-

Bruins: Nee, ik wilde dus even een ander voorstel doen; omdat erg veel mensen ineens gaan opstaan vind ik dus dat ik dit niet alleen hoef te doen.

Lucas van der Land: Nee, dat zult u ook niet alleen hoeven doen neem ik aan.

Bruins: Nee, tuurlijk niet.

Lucas van der Land: Gaat uw gang, u had eigenlijk al het woord.

Jan van Galen: Als ik dan eindelijk het woord krijg: Mijn naam is Jan van Galen en ik zit op die school in de Marnixstraat waar langharige, werk schuwende toneelspelers worden opgeleid. De bedoeling volgens de heer Bentz van den Berg, directielid van de Nederlandse Comedie, van het theater is: "Als element van de samenleving, niet een verhaaltje vertellen, maar het duidelijk te maken. Het aantasten en aanvallen van problemen die met mens en samenleving te maken hebben. Het is uiteindelijk je taak als kunstenaar om daar iets aan te doen." En deze uitspraak, gedaan in *De Volkskrant* van 1 april 1967, kan ik niet rijmen met de uitspraken van die meneer op dit moment. En ik mag aannemen dat de mening van de directie in dit bestel en in deze tijd bepalend is voor het beleid dat dat gezelschap voert.

Guus Oster: Vindt u het juist om iemand op een uitspraak in 1969 vast te prikken die hij in 1967 gedaan heeft? Vindt u niet dat een kunstenaar-

Gejoel vanuit de zaal.

Guus Oster: Nee, ik geloof dat wij dan zouden moeten blijven staan op het standpunt dat wij in 1950 wilde, wat meer de kant van l'Art pour l'Art uitging. Ik vind het volslagen denkbaar dat iemand als Han Bentz van den Berg, die een voortdurend zoekend kunstenaar is, in twee jaar tijd zijn zienswijze ten aanzien van de functie van het toneel, waar wij hier vanmiddag allemaal naar zoeken, wijzigt. Ik geloof dat u met dezelfde kracht van argumenten zou kunnen stellen dat als meneer Bentz van den Berg in 1967 iets verklaard had, en hij verklaarde nu exact hetzelfde, u hem ook daarop in gebreke zou kunnen stellen, namelijk door te zeggen dat daarmee helemaal niks verandert.

Applaus vanuit de zaal.

Guus Oster: U mag niet vergeten dat toneel een levende zaak is die op dit ogenblik niet per jaar, maar per maand en per dag in gestalte en uitdrukkingsvorm kan veranderen. Ik geloof dat dit een zeer te respecteren standpunt is.

Jan van Galen: Maar ik zie in het repertoire van de Nederlandse Comedie onder andere aan *De Familie Tót* en *Toller*, waaronder u zo staat de gloriëren-

Guus Oster: U glorieert het meest onder *Toller*-

Jan van Gaalen: U staat daar onder dat mooie affiche.

Gestommel in de zaal.

Jan van Galen: Het affiche boven u is duidelijk een aanwijzing in de richting van de uitspraak van Bentz van den Berg.

Guus Oster: Welke uitspraak?

Jan van Galen: Dat affiche van het stuk *Toller*.

Guus Oster: Welke uitspraak bedoelt u?

Jan van Galen: Die ik net heb aangehaald.

Guus Oster: Uit 1967?

Jan van Galen: Uit 1967.

Guus Oster: Het kan wel zijn dat er bepaalde beweringen staande zijn gebleven uit die tijd, maar u kunt niet de totale tekst daarvan- U kunt niet aan de hand van deze tekst nu iemand in gebreke stellen, want dat bedoelt u te doen. Dat wilde ik constateren, dank u zeer.

Connie Bos: Daar komt nog een zaak bij, namelijk: je kunt zaken scheiden in concrete dingen of je kunt uitgaan van een principiële standpunt. U heeft ook in *Teatraal* 1968 nummer twee gezegd, onder andere: "Het enthousiasme om samen ergens naartoe te werken," en ik ga ervan uit dat het over de Nederlandse Comedie gaat, "ontbreekt ten ene malen." Als u het dan heeft over het publiek bereiken, over een teamverband, over collegialiteit, dan vraag ik me toch af wat er dan in uw groep concreet gebeurt om het enthousiasme in die troupe bij elkaar te krijgen. Wat is er dan mis in de Nederlandse Comedie?

Guus Oster: Dat heeft u uit onze werken kunnen ruiken in het vorige seizoen. Datgene wat ik daar bedoel heeft u in het repertoire van het vorige seizoen, wat een buitengewoon succesvol repertoire was, het spijt me dat ik het zelf moet zeggen maar ik vrees dat anders niemand ander het vanmiddag doet-

Gelach vanuit de zaal.

Guus Oster: Het komt erop neer dat wij vorig jaar aan de hand van een achttal voorstellingen – waar een enkele mislukkingen natuurlijk ook bij waren – geprobeerd hebben uiting te geven

aan de woorden die wij in het schriftuur *Teatraal* hebben neergelegd, ja. Ik zou wel graag van u willen weten, voordat u het woord geeft aan de volgende estafetteloper, of u het-

Gejoel vanuit de zaal.

Guus Oster: Ik bedoelde daar niks denigrerends mee, ik weet dat meneer Rekers hard kan lopen. Zou u daarop in willen gaan, of niet? Ik bedoel op dat repertoire van het vorige seizoen? Dat wilt u niet?

Connie Bos: Ik geef liever het woord even door, want er staan inderdaad mensen te dringen.

Guus Oster: Dat begrijp ik.

Guus Rekers: Meer de voorzitter, ik ben de heer Rekers en ik zou twee opmerkingen willen maken. In de eerste plaats ten aanzien van wat de heer Lammertse net inbracht over die geëngageerdheid. En in de tweede plaats ten aanzien van dat repertoire. Ik geloof dat, als je het op de keper gaat beschouwen, het repertoire van de Nederlandse Comedie over de afgelopen jaren als repertoire op zichzelf niet zo verschrikkelijk aanvechtbaar genoemd kan worden. Ik geloof dat dat botweg vaststaat als je die lijst ziet, gewoon op papier, dan is dat wel iets. En bovendien moet je vaststellen dat daar een aantal geheide successen bijzitten. Dat daar bovendien een aantal voorstellingen bijzitten waar inderdaad een gezicht, een positie bijzonder evident is geworden. Dat is punt één. Ik geloof dan ook niet dat je moet praten over een repertoire, maar over een repertoirebeleid. De fundering, de toepassing en uitwerking van dat repertoire. Daarom zou ik zo verschrikkelijk graag nog even met de heer Lammertse in de clinch willen over die maatschappelijke geëngageerdheid, die geen politiek engagement hoeft in te sluiten. Ik vind dat in wezen een volkomen onbegrijpelijke uitspraak. Want bezig zijn met het maatschappelijke gebeuren impliceert een politieke activiteit. Het bedrijven van cultuur is even zeer politiek bedrijf, als het bedrijven van wat politiek genoemd wordt.

Applaus vanuit de zaal.

Guus Rekers: U stelt, meneer Lammertse: “Wij verschillen daarover van mening.” Ik sta op het standpunt dat een artistiek aanbod een uitdaging moet zijn, dat heeft meneer Van der Maase daarnet voortreffelijk geformuleerd, tot een mobiliteit, tot een ontzettend actief gebeuren. Zonder dat heeft het geven van een artistiek aanbod mijns inziens geen zin. Is het mogelijk, meneer Lammertse, om een gezicht, een beleid, een ponum aan de bevolking te laten zien als je met elkaar al een twee-en-een-half tal jaren, alsmaar meer constateert – dat zien wij als publiek dat zo graag zou willen komen maar dat het zo langzamerhand steeds meer verdomt- Heeft u nog ergens bestaansrecht als u een ensemble wil maken gebaseerd op zeg zeven verschillende gezichten, die het bovendien nog in een heleboel opzichten principieel niet met elkaar eens zijn. Een artistiek aanbod moet namelijk die grote pushingpower van dat ene gezicht, van die enorme gemeenschappelijke wil moeten krijgen, anders hoeft het mijns inziens niet.

Lang applaus vanuit de zaal.

Guus Oster: Het standpunt van de heer Rekers is bijzonder duidelijk. Het probleem alleen in verband daarmee is dat er, zo min als dat in Nederland het geval is, ook onder die mensen die zich met het toneel bezighouden wat dat betreft een duidelijke groep te formeren valt die in de eerste plaats op die manier een maatschappelijk-, een gericht maatschappelijk engagement

hebben maar tegelijkertijd ook nog toneel kunnen spelen. Dat is een feitelijke situatie waar we vanuit te gaan hebben. Dat betekent dus, dat wanneer ik zeg reformisme, dan bedoel ik daar niet mee opportunisme, maar bedoel ik daar bijzonder duidelijk mee – dat bedoel ik dan als ik denk aan stukken als *Toller* en aan stukken als *Tót* – dan bedoel ik daar niet mee dat we daar toevallig aan mee willen doen, maar dat we voor die voorstellingen ook mensen zoeken die beschikken en uitgaan van dat soort maatschappelijk engagement als waar de heer Rekers het over heeft, die daar ten volle voor staat. Dat lijkt me een duidelijke zaak, de voorstelling komt binnenkort uit. Van een maatschappelijk engagement in een duidelijke richting valt niet te twifelen.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Dat kunt u nog niet zeggen, of het niet herkenbaar is, want die is nog niet geweest.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: In *Tót* lijkt mij dat-, daar valt over te discussiëren. Pardon-

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Ik vind het uitstekend, ik vind het best. Bij *Tót* vind ik het heel duidelijk niet zo dat er aanwijsbaar geen sprake is van engagement. Ik bedoel, als u dat stelt wil ik er graag naar luisteren, dat is een vreselijk moeilijk probleem. Dat is het ernstige op het ogenblik, van de hele toneelsituatie: niet alleen dat de verwarring bij het toneel totaal is, maar de verwarring ook bij de mensen die erop reageren even totaal is. Wat ik ze niet verwijt, want ten slotte is het nog altijd zo dat zij reageren en dat de anderen het moeten doen. Maar als u het hebt over dat *Tót*, dan kunt u daar kritieken en reacties op lezen die totaal verschillend zijn als er gepraat wordt over het engagement dat daaruit komt. Er is gezegd, dat het een voorstelling is die is gespeeld in een soort Feydeau-achtig soort stijl en dat men zich op geen enkele manier van de achtergrond bewust is geweest. De man die het stuk vertaald heeft, de heer Katus, die het in Hongarije gezien heeft, die zegt dat het hier zo veel strakker werd gespeeld dan in Hongarije. Dat het daar veel komischer werd gespeeld. Waarmee ik op zichzelf niet wil verantwoorden dat het hier dus geëngageerder werd gespeeld dan in Hongarije, maar waarbij ik wel-

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Daar heeft u gelijk in, u heeft volkomen gelijk. Dus een van de grote problemen in het verband met zo'n stuk als *Tót* is niet in hoe een hoge mate je geëngageerd bent, maar in hoeverre – en dat is een vreselijk moeilijk probleem namelijk – ben je in staat die situatie die je geldig wil maken voor hier, te stellen zodat het bij het Nederlandse publiek zo overkomt. Daar kunt u makkelijk over zeggen: “Dat is u niet gelukt,” daar kan ik u misschien voor een deel nog gelijk in geven ook, maar onze gerichtheid is om dat ten volle te doen.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Waarom is dat niet gelukt? Pardon?

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Zou het misschien ook zo zijn dat engagement in die zin een zaak is die, zoals ik zo net al even zei, bij de acteurs niet zo vanzelfsprekend is, dat die ook bij het publiek misschien niet zo vanzelfsprekend is?

Onverstaanbare opmerkingen vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Zullen we niet door elkaar praten? Dat gaat voor driekwart van de zaal verloren, dit soort discussies. Probeert u echt van de microfoons gebruik te maken.

Gestommel in de zaal.

Boon: Meneer de discussieleider, mag ik er even tussenkomen dan? Ik wilde toch even graag terugkomen op de-

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Boon: Ik ben de heer Boon en ik ben leraar. Ik wilde even terugkomen op die klemmende vraag van de heer Oster van net. Dat ging dus over bewijsmateriaal, over het repertoire. Ik heb vorig jaar voor het laatst de Nederlandse Comedie zien spelen. Daarna kon ik echt niet meer komen, helaas. Ik zal u uitleggen waarom. Meneer Oster, ik zag vorig jaar in Utrecht de voorstelling *Alles voor de tuin*. Helaas was de hoofdrolspeler, de heer Hamel, Maxim Hamel, ziek. De regisseur moest invallen en zijn rol even overnemen. Ik heb begrip voor de situatie, ook begrip voor de moed van meneer Hensbergen, dat hij ondanks alles toch probeert. Maar het slaat nergens op als je denkt aan engagement met een schrijver als Albee, die inderdaad een schrijver is van deze tijd die ons heel veel kon zeggen en had te zeggen- Meneer Hensbergen kwam zwaaiend met zijn script op het toneel, heeft geprobeerd er iets van te maken. Maar naar mijn overtuiging, gezien de grapjes die hij in die voorstelling pleegde uit te voeren, heeft hij meer tot eigen glorie willen spelen dan ons iets van meneer Albee over te laten komen. Dank u wel.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Dames en heren, ik ben ertegen, eerlijk gezegd, om hier individuele prestaties in het geding te brengen.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: We hebben het over de problematiek van het toneel, die is uitgebreid en ingewikkeld genoeg. Als we allemaal onze persoonlijke grieven tegen acteurs hier gaan uitstallen komen we tijd te kort en dat is niet zo boeiend.

Boon: Ja, pardon meneer de discussieleider, ik zei het misschien een beetje scherp en ik bedoelde het ook niet bewust als een persoonlijke aanval op meneer Hensbergen. Ik heb vooraf gezegd dat ik hem respecteer in zijn moed, daar heb ik ook bewondering voor.

Gejoel vanuit de zaal.

Boon: Nee! Pardon, mag ik even dit vragen aan meneer Hensbergen, hij staat nu achter mij. Waarom is het dan zo gelopen en waarom is de voorstelling als zodanig datgene wat meneer Albee te zeggen had met dat stuk, uiteindelijk niet overgekomen en is er alleen maar gelachen

en geapplaudisseerd voor datgene wat meneer Hensbergen creatief op het toneel dacht te brengen?

Lucas van der Land: Meneer Van Hensbergen, vind ik, mag daar op dit moment niet op antwoorden, het is op het ogenblik niet aan de orde-

Applaus vanuit de zaal.

Lo van Hensbergen: Ik wil meneer Boon niet helemaal onbevredigd naar huis laten gaan. Dit lijkt mij een kwestie noodgeval, wat u niet als symptomatisch moet rekenen. Dat is alles wat ik erover te zeggen heb.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Dames en heren, ik stel voor- We hebben verschillende thema's aan de orde gesteld- Ja sorry. Ik had u even doorgeschoven.

Wim Klinkenberg: U hebt mij daarstraks, ik wilde graag even- Meneer de gespreksleider, ik geloof dat wat zich op dit moment in deze discussie ontwikkelt, helaas, in zeer negatieve zin een abstractie is van wat ik daarnet naar voren heb gebracht toen ik u vroeg om aan die vier punten iets toe te voegen. Wij zitten op het moment te praten over het beleid van de directie van de Nederlandse Comedie, we praten over geëngageerd toneel en het overkomen van geëngageerd toneel. We zijn nu al zo ver dat de verwarring bij het publiek even groot blijkt te zijn als aan de kant van het toneel, we zijn nergens meer. We zijn zelfs ontaard nu, in de laatste bijdrage aan de discussie van de heer Boon, die het bestaat om hier het beleid van een gezelschap te beoordelen en zelfs zijn eigen houding tot het bezoeken van voorstellingen van de Nederlandse Comedie te gaan afmeten naar een zeer duidelijke noodsituatie. Het is volstrekt duidelijk-

Commentaar vanuit de zaal.

Wim Klinkenberg: Jawel, maar ik wens het straks te gebruiken bij de verdere afwikkeling van mijn standpunt. Misschien wilt u mij het woord hier rustig laten uitspreken. De kwestie is namelijk deze: wij moeten spreken over het toneel probleem in Nederland. Wij moeten het erover hebben dat dat een objectief probleem is. Want u praat hier op dit moment over 'het publiek', maar dat publiek is een veelkoppig monster. U heeft ermee te maken dat er op gemeenschapsgeld toneel wordt gespeeld, dat de Nederlandse Comedie een opdracht heeft van de gemeenteraad van Amsterdam uit ons aller naam voor zover we aan de verkiezingen daarvan hebben deelgenomen, en dat de Nederlandse Comedie rekening moet houden met de situatie zoals die in Amsterdam bestaat. Hier staat een grote schouwburg. Die schouwburg kan natuurlijk voortdurend volstrekt onderbezet blijven, men kan natuurlijk zeggen dat dat de taak van het toneel is, maar dat is de taak van het toneel niet. Het grote probleem voor ieder toneelgezelschap in Nederland, dat is er niet alleen voor de Nederlandse Comedie, is om een repertoire te kiezen en beleid te voeren waardoor het zeer wankel contact dat sinds verscheidene jaren met het grote Nederlandse publiek bestaat, om dat niet volledig door te snijden. Ik geloof dat we op die basis alleen de vraag kunnen stellen 'waar moeten we met dat toneelbeleid heen'. Bij de uitreiking van de Desfresneprijs aan Peter Oosthoek is een zeer tragische en terechte probleemstelling aan de orde gekomen. Dat is namelijk dit: hij kreeg de prijs voor de beste regie in Nederland van het afgelopen seizoen, voor een stuk dat volstrekt gevallen is. Een buitengewoon belangrijk en interessant stuk van een Duitse auteur, het stuk

Joker. Dat stuk is volstrekt betrokken op de concrete situatie waar negentig procent van de werkende bevolking van Duitsland en van Nederland in verkeert. Het stuk is gevallen. Die negentig procent van onze bevolking is niet komen kijken ondanks deels goede kritieken, deels slechte kritieken – die kritieken staan hier niet ter discussie, dat zou een bijzonder interessant onderdeel zijn in de problematiek. Maar goed, het publiek is er niet naar komen kijken. En terecht heeft de jury en ook Peter Oosthoek in zijn dankwoord gesteld, dat de grote tragiek en problematiek is dat wanneer onze gezelschappen stukken spelen die een zeer duidelijke betrokkenheid hebben op de problematiek waarin het grootste deel van onze bevolking verkeert, men daar niet naar komt kijken.

Applaus vanuit de zaal.

Wim Klinkenberg: Dan kan men verwijten gaan plaatsen aan de kant van het gezelschap dat niet in staat of bij machte zou zijn om die betrokkenheid over te brengen, dat is waanzin. Als u hier over *Toller* spreekt en zegt dat dat stuk u niks te zeggen heeft, dan zegt dat alleen dat u niks begrijpt; dat stuk heeft ons alles te zeggen. Alleen kan men natuurlijk erover van mening verschillen of die voorstelling in alle opzichten is geslaagd. Dat verbaast mij eerlijk gezegd in de discussie aan de kant van de estafette- Ik wil het herhalen want daar is niks slechts mee te zeggen, onze estafettelopers hebben voortreffelijke resultaten behaald en iedereen was er blij mee. Dan betekent dat dat hier een probleem ligt, dan moet men niet met verwijten komen. Men moet niet het Nederlandse publiek verwijten dat ze niet naar *Joker* kwam kijken. Men moet het niet verwijten dat het niet komt kijken naar *Toller* of naar andere stukken die betrokken zijn op de politieke maatschappelijke problematiek, men moet zich afvragen waar dat zit. Dat zit heel diep in onze maatschappij, daar moeten we over praten. We moeten niet elkaar hier in een soort beschuldigende relatie te woord gaan staan zonder dat we iets bereiken met alleen dit: dat het publiek dat toch al niet naar de schouwburg komt zegt: “Nou dat is me daar zo’n ongelofelijke bende. Ik heb via mijn televisie of via mijn krant gehoord dat ze elkaar allemaal in de haren vliegen.” Wij moeten met elkaar zoeken naar een oplossing. Die oplossing is duidelijk geëngageerd toneel naast ontspanning. Die ontspanning is namelijk absoluut geen schande, een groot deel van het publiek wenst ontspanning en heeft daar recht op.

Applaus vanuit de zaal.

Wim Klinkenberg: Tegelijkertijd, dames en heren, is mijn stellige overtuiging dat wij in Nederland een voortreffelijk acteurspotentieel hebben. Dat wij voortreffelijke gezelschappen hebben die met alle fouten en alle gebreken die er zijn serieus streven naar een toneelbeleid en naar voorstellingen die ons inderdaad iets te zeggen hebben. Maar het probleem zit veel dieper, en daarnaar moeten we met elkaar zoeken. Dat is een vraagstuk van onderwijs, een vraagstuk van opvoeding, een vraagstuk van verkooppolitiek. Van al deze vraagstukken waarvoor wij staan, daarover moeten wij praten.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Mag ik, dank u wel. Meneer Van Hensbergen?

Lo van Hensbergen: Geachte toehoorders, ik hoef mijn naam niet te zeggen he? Ja toch? Bent u verloofd, ben ik nog steeds Lo van Hensbergen. Onze hoog vereerde leider Mao Zedong heeft gezegd dat kunst die bestaat uit een pamflet, drek is. Hij heeft dat in het Chinees gezegd en daar klinkt het nog veel lelijker dan hoe ik het hier vertel.

Onbekend: Zeg het eens.

Lo van Hensbergen: U moet geloof ik begrijpen, ik heb daar alle waardering voor wanneer u zo heftig staat achter uw politieke overtuiging zoals de heer Guus Rekens ons bijna lijfelijk heeft vertoond, ook op mij heeft dat een diepe indruk gemaakt, maar u moet zich bewust zijn dat wat uw politieke overtuiging is, nog niet de politieke overtuiging is van iedereen. In dit sektarisch verdeelde Nederland, waarbij ieder persoon een eigen overtuiging erop nahoudt en er maar mijn mening een mening op na mag houden, is het van belang- (*tegen een vrouw die ertussendoor probeert te komen*) Vrouwtje, even wachten.

Gelach vanuit de zaal.

Lo van Hensbergen: Is het van zeer groot belang om je niet te laten- Harry, jij komt ook aan de beurt. Om niet te bezwijken voor de druk van een bepaalde doelgerichte politieke intolerantie. In dat verband-

Gejoel en applaus vanuit de zaal.

Lo van Hensbergen: In dat verband wil ik wijzen op een gebeurtenis die hier heeft plaatsgevonden in de Stadsschouwburg. Voor velen van ons is er geen enkele reden om dit verwijt van geen politiek engagement of geen maatschappelijk engagement zonder meer, niet waar, op die boze basis te accepteren. In 1935 werd hier *De beul* gespeeld door Van Dalsum.

Bravo en applaus vanuit de zaal.

Lo van Hensbergen: Dat was gericht tegen het nationaalsocialisme. Toen heeft de grote meerderheid van het neutrale Nederlandse publiek het onmogelijk gemaakt. De autoriteiten hebben zo aangedrongen dat Van Dalsum die voorstelling heeft moeten terugtrekken. Dat is dus door een kleine groep-

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lo van Hensbergen: Dat is niet aan de orde! Dat was een kleine intolerante groep geweest, die een bepaalde grote meerderheid zijn wil heeft opgelegd. Daarmee in verband vind ik het onaanvaardbaar dat u mij interrumpeert!

Gejoel, boegeroep en applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Dames en heren.

TAPE 2

(deels herhaling van het laatste stuk tekst van Lo van Hensbergen over Van Dalsum)

Lo van Hensbergen: Daar moeten wij als kunstenaars, vind ik, die wel degelijk ook zelf politiek en maatschappelijk geëngageerd zijn, ons voortdurend van bewust zijn; dat wij niet bezwijken onder deze, naar mijn mening, toch enigszins terroristische wijze van een, naar mijn mening, minderheid. En het geval van *Joker* bewijst dat.

Guus Rekers: Meneer de voorzitter, ik maak ernstig bezwaar tegen de interpretatie van Van Hensbergen van datgene wat hier net met betrekking tot het engagement te berde is gebracht. Het enige wat gesteld is, is dat als een artistiek aanbod een pushingpower wil krijgen, dat er dan een ongelofelijk duidelijke en verschrikkelijk gemeenschappelijke overtuiging achter moet staan. Je kunt misschien zeggen: “Godzijdank heeft Brecht zich met het marxisme geëngageerd want daardoor was het pieterpeuterige gelul van mensen over zichzelf een beetje afgelopen,” maar dat is op zichzelf een volslagen bijzaak. Het gaat om een gemeenschappelijk ponom en of dat nou communistisch of van de VVD of van het humanistisch verbond is, dat laat ik volslagen buiten beschouwing. Ik wil een aantal mensen met elkaar artistiek iets zien beweren. En dat heeft met Mao zijn drek- Of nee, dat was het juist niet, hè.

Gelach uit de zaal.

Guus Rekers: Daar heeft het helemaal geen ene moer mee te maken. Ik bedoel, er wordt hier geen pleidooi gegeven voor een VVD-theater of voor weet ik wat. We hebben het over een groep mensen die met elkaar een maatschappelijke overtuiging vormgeven. En dat heeft niks met terrorisme te maken, het is gewoon heel impliciet aan het artistieke aanbod.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Dank u wel. Wilt u daar iets op zeggen?

Mensen dringen hoorbaar om een plek bij de microfoon.

Theun Lammertse: Mag ik één moment.

Lucas van der Land: Lammertse wilde hier even iets op zeggen.

Theun Lammertse: Ja, ik wilde even-

Onbekend: U bent niet aan de beurt. Wanneer ik mijn vervelende opmerking plaats doet er niet toe, dus ik heb de tijd.

Lucas van der Land: Heel goed. Lammertse?

Theun Lammertse: Ik zou graag dat maatschappelijke engagement door de heer Rekers wat nader gepreciseerd willen zien. Hij heeft het gehad over de linksgeoriënteerde stukken. Je zou dat maatschappelijk engagement ook op een andere manier kunnen opvatten, namelijk door de hartstochtelijke behoefte om op de een of andere manier in onze wereld, in onze maatschappelijke situatie, waarheden te ontdekken. En daarbij is het zo dat verschillende mensen tot verschillende conclusies komen. Het lijkt mij buiten kijf te staan dat wanneer je het standpunt van Brecht legt naast dat van *Toller*, naast dat van een meneer uit Polen, dat je al die mensen op geen enkele manier hun maatschappelijk engagement kan ontzeggen. Dat engagement in al die scharkeringen, dat is het engagement waar de Nederlandse Comedie wel in zijn geheel voor staat.

Lucas van der Land: Dank u wel.

Van der Maase: Bent u klaar?

Lucas van der Land: Van der Maase, één moment.

Van der Maase: Meneer de voorzitter, ik ben dus eerder spreker geweest, mijn naam is Van der Maase, ik heb een aantal vragen gesteld en ik wil toch nog een antwoord op een paar vragen, en dan meteen een binding leggen met de opmerking van de heer Klinkenberg meen ik. Namelijk dat we ervanuit moeten gaan dat hier ook de directie van de Nederlandse Comedie in een buitengewoon gecompliceerde situatie verkeerd, omdat namelijk het hele toneel, de toneelontwikkeling en de relatie met het publiek, een van de moeilijkste is waar we het op het ogenblik voor staan. Als we het ons probleem mogen noemen. Daar gaat het niet om. Het gaat om de vraag wat er nu in deze fase aan gaat gebeuren. Wat denkt de Nederlandse Comedie hieraan te gaan doen? Toen heb ik de vraag gesteld op welke methode men denkt bij de spelers, als theaterdirectie, dat engagement waarover gesproken werd, die betrokkenheid en herkenbaarheid van de ontwikkeling rondom ons heen, voelbaar te maken. Herkenbaar te maken. Welke methode hanteert men daarvoor? En met welk resultaat? En waar kan ik dat vinden? En waar kan ik dan met die directie- En dat is geloof ik een begin naar een verdere analyse waarvoor wij met z'n allen staan en waarvoor we met z'n allen ook verantwoordelijkheid hebben en niet alleen de directie van de Nederlandse Comedie: hoe kunnen we die analyse met z'n allen gaan doen en hoe kunnen we de resultaten van de methoden die gehanteerd worden, zowel bij de spelers zelf intern als in die relatie naar het publiek, als in die hele moderne communicatie die op gang gebracht moet worden om die zestig of zeventig procent van de Amsterdamse bevolking erbij te betrekken en niet dit soort situaties te krijgen als net genoemd bij Peter Oosthoek, hoe kunnen we daaraan gaan staan. Ik heb gevraagd wat de directie van de Nederlandse Comedie denkt, zonder dat ik direct nu wil dat zij een antwoord heeft op haar problemen, daaraan te gaan doen? Wat denkt de directie van de Nederlandse Comedie met ons te gaan doen om deze analyse te gaan plegen? Om deze ingewikkelde problematiek aan te gaan? En op die vraag heeft helaas de heer Bentz van den Berg geen antwoord gegeven.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Dank u wel. Ik geloof dat daar iemand nog om het woord heeft gevraagd.

Kees Heijmans: Wat ik wil zeggen- Ik ben Kees Heijmans. In mijn korte leven heb ik ontdekt dat wanneer het toneel niet gesubsidieerd wordt, het toneel dood is en dat er geen toneel mogelijk is. Dank u wel.

Klein applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Uitstekend. Ja?

Paul Binnerts: Mijn naam is Binnerts. Ik wilde even in gaan op wat meneer Van Hensbergen heeft gezegd. Nou, daar wilde ik eigenlijk helemaal niet op in gaan. Hij geeft blijk van een totaal onbegrip voor wat politiek theater betekent. Hij legt het pamflet van Mao verkeerd uit. Als Mao dat zo zegt, dan zal hij zonder enige twijfel bedoelen dat politiek theater alleen maar werking kan hebben, werkelijke werking op een publiek, wanneer het goed gedaan wordt. Dat is iets anders dan de interpretatie die meneer Van Hensbergen eraan gaf.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Nee, dat is niet mijn uitleg. Dat is een uitleg die wordt gestaafd door velen anderen, onder andere bijvoorbeeld door een heer als Piscator en een heer als Brecht. Dat zijn toch geen mensen die je zomaar weg kunt gooien.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Aanvechtbaar of niet, dan komt u maar naar beneden meneer Vaseur. Punt twee-

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Ik heb het al gezegd, Binnerts als u dat wil weten. Het tweede punt waar ik even op wil ingaan is iets dat aansluit bij hetgeen wat meneer Klinkenberg heeft gezegd, daar wil ik graag even op inhaken zoals dat heet. Wij praten over een repertoire en wij praten over een beleid. Ik moet u eerlijk zeggen dat het mij geen ene moer interesseert, het beleid en het repertoire. Waar het om gaat is het volgende: er wordt kunst gemaakt. Met wat voor soort geëngageerdheid dan ook. Ik geloof onmiddellijk en direct dat welk gezelschap dan ook bezig is om zich op de een of andere manier met engagement bezig te houden. Dat zal moeilijk zijn, want een heleboel leden van dergelijke gezelschappen, of gezelschappen die we hebben, kunnen dat gewoon niet. Dat is jammer, dat is te betreuren. Dat is een van de taken die in ieder geval een gezelschap – als die nog zouden moeten bestaan in de toekomst – zich zou moeten stellen. Het eigen gezelschap op de een of andere manier ‘vermaatschappelijken’ of politiseren. Daar bedoel ik niets mee verder, politiseren is gewoon een algemeen woord. Bewustmaken en betrekken bij de situatie waar men in verkeert. Wat ik wil zeggen over het feit dat wij kunst maken, dat hier kunst gemaakt wordt, dat betekent dit: daar is een podium, daar is een bepaalde hele kleine groep van de bovenlaag van onze bourgeoisie en die wordt aangevoerd door lieden van het CRM-ministerie die sinds 1945 – dat is allemaal in alle uitstekende gedachtegangen ontwikkeld en daar heb ik niks tegen verder – menen te weten wat goed is voor ons hele Nederlandse volk als het over kunst moet gaan. Ik ben van mening dat zolang wij bezig zijn een kleine groep van lieden uit de bovenlaag van de bourgeoisie, dat die weten wat kunst is en dat doorspelen aan dezelfde mensen- Namelijk die vier procent die dan naar de schouwburg komt, dat is evenzeer die bovenlaag van de bourgeoisie. Er wordt dus kunst gemaakt door en voor dezelfde groep van onze bevolking.

Applaus vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Kunst staat- Meneer Lammertse, ik ben nog niet helemaal klaar. Kunst staat op een geweldig hoog standpunt, op een voetstuk, dat domweg wordt veroorzaakt door het van bovenaf reguleren van wat cultuur is, daar hoort kunst ook bij. ‘Kunst is een slagroom op de koffie’, daar ben ik het helemaal niet mee eens. Kunst is niet zomaar een avondje uit of ’s avonds nog eens een keer met ernstige dingen bezig zijn. Ik zal u dit zeggen: politiek maken is in mijn opvatting precies hetzelfde als dijken maken, is het precies hetzelfde als kunst maken, als toneel spelen. Dat is allemaal cultuur. Het is handwerk en dat zal gedaan moeten worden door iedereen die aan de gemeenschap deelneemt en dat staat allemaal op hetzelfde plan.

Onbekend: Maar welke stukken zijn er dan geschreven? Aan het toneel geschreven en door het toneel geweigerd om te spelen? Waar zijn die schrijvers dan?

Lucas van der Land: Dat is niet erg relevant. De vraag die deze meneer stelt is niet erg relevant dacht ik. Nee.

Commotie in de zaal.

Lucas van der Land: Meneer Binnerts, bent u klaar?

Paul Binnerts: De zaal verzoekt mij door te gaan, dus ik ga gewoon even door. Ik heb ontzettend veel op mijn hart.

Gejoel en applaus vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Het gaat mij hier om.

Onbekend: Laat meneer Van Oorschoot horen nu!

Lucas van der Land: Wil meneer Van Oorschoot dan zijn tussenwerping even voor de microfoon herhalen?

Geert van Oorschoot: Er zijn in deze vergadering een groot aantal mensen-

Paul Binnerts: Dat is geen herhalen meneer Van Oorschoot.

Geert van Oorschoot: Ik heb om mijn herhaling begrijpelijk te doen worden enige uitleg nodig voor de massa hier.

Gestommel in de zaal.

Geert van Oorschoot: Er zijn in deze vergadering een massa mensen, ik geloof de groots mogelijke meerderheid, die ten aanzien van maatschappij een bepaalde politieke opvatting hebben. Ik geloof dat dat juist is.

Commentaar vanuit de zaal.

Geert van Oorschoot: Als men vindt dat men voor die politieke opvatting vechten moet, propageren moet, dan is dat in Nederland nog mogelijk, gelukkig. Als men vindt dat men dat doen moet, dan moet men dat doen via politieke partijen of vakbewegingen.

Gejoel vanuit de zaal.

Geert van Oorschoot: En als men een politieke overtuiging heeft en als men vindt dat de toneelverenigingen de aangewezen organen zijn om jullie politieke overtuiging of jullie politieke geloof te brengen, dan is daarmee alleen maar vastgesteld dat jullie het niet langer hebben over toneel, over toneelspelen, over theater, maar dat jullie het uitsluitend hebben over jullie politieke opvatting.

Gejoel en boegeroep vanuit de zaal.

Onbekend: Dat lijkt me niet tegen te spreken.

Geert van Oorschot: De toneelspeler heeft nooit en nergens tot taak politicus te zijn. De toneelspeler heeft tot taak om goede toneelstukken voortreffelijk te spelen.

Gejoel en nee-geroep vanuit de zaal.

Geert van Oorschot: Als er een toneelstuk wordt geschreven met een politieke signatuur en het is een voortreffelijk toneelstuk, dan zal geen enkele acteur in Nederland weigeren om dat te spelen. En waar het hier dus om gaat, is niet een gesprek over de toekomst van het toneel, het is vandaag weer opnieuw een gesprek over het opleggen van een bepaalde politieke opvatting aan de toneelspelers en onze toneeldirecties. Ik dank u wel.

Gejoel en boegeroep vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Meneer Binnerts?

Paul Binnerts: Binnerts, weer. Ook Van Oorschot geeft er blijk van niets te begrijpen van wat politiek zou moeten betekenen.

Luid applaus vanuit de zaal.

Geert van Oorschot: Ik blijf er dan maar een beetje bij staan.

Paul Binnerts: Ja, blijft u er maar bij staan. In ieder geval is het zo dat de heer Van Oorschot- Dat heb ik niet gezegd. Mag ik mijn zin afmaken meneer Van Oorschot? Dat heb ik u ook laten doen. Meneer Van Oorschot is, zoals zo velen, bezig kunst van de samenleving te scheiden en daar heb ik zoveel bezwaar tegen.

Applaus vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Misschien mag ik meneer Van Oorschot een geheugensteuntje geven en hem helpen in zijn gedachten om dat te formuleren: politiek via politieke partijen, dat noem ik pragmatische politiek. Dat is gewoon doen. Maar er is nog meer dan dat alleen maar. Dat politiseren waar ik het net over had, dat is het zich maatschappelijk bewust maken, of überhaupt alleen maar bewust maken, van de mens, van jezelf dus, in de samenleving. Als er één kunst is waar dat zo ontzettend goed zou kunnen, dan is dat wel het toneel, want dat is een gemeenschapskunst bij uitstek.

Applaus vanuit de zaal.

Erik Vos: Mag ik even- Sorry, mijn naam is Erik Vos. Ik had mij voorgenomen mij niet in de discussie te mengen, dat zou ik ook niet doen.

Gelach vanuit de zaal.

Onbekend: Dat weet je dan goed te verbergen!

Erik Vos: Ik wil wel een misverstand uit de weg ruimen, een misverstand dat hier ongelofelijk veel naar voren komt: alsof engagement te spelen zou zijn. Engagement is een staat waarin men zich bevindt, maar die heeft niks te maken met spelen. Dat is alles.

Applaus vanuit de zaal.

Diekman: Ik wilde even terugkomen- Mijn naam is Diekman. Ik wilde even terugkomen op een opmerking van de heer Binnerts. Persoonlijk vind ik het een volkomen onterechte aantijging aan alle Nederlandse acteurs om te zeggen: “De Nederlandse acteurs zijn hier als spelers van de bovenlaag van de Nederlandse bourgeoisie.” Dat vind ik een smerige verdachtmaking.

Applaus vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Daar zou ik wel even op willen ingaan, dat is een aardige opmerking. Dan komen we misschien eindelijk eens zur Sache.

Gestommel in de zaal.

Paul Binnerts: We leven, het toneel leeft in een bepaald bestel- Meneer Van Oorschot, doet u niet zo vervelend alstublieft. Dat doe ik toch ook niet?

Gelach en applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Geert, je mag niet hinderlijk volgen.

Paul Binnerts: Wat zegt u meneer Van der Land?

Lucas van der Land: Geert mag niet hinderlijk volgen.

Geert van Oorschot: Maar ik mag wel voorafgaan, hè?

Paul Binnerts: Wanneer u wat te zeggen heeft meneer Van Oorschot, dan houdt u zich aan de regels gesteld in deze zaal en dan bedient u zich van de microfoon wanneer de vorige spreker uitgesproken is.

Geert van Oorschot: Wij zullen uw bekkens hallen. Wij zullen uw bekkens halen. U bent al veel te lang aan het woord.

Paul Binnerts: Ik heb mijn bekkens gebruikt nadat iemand gesproken had, nooit tijdens. Ik weet niet of u erop gelet heeft?

Commotie in de zaal.

Paul Binnerts: Daar gaat het niet over, ter zake. Wat ik wilde zeggen. Wanneer de Nederlandse toneelspeler niet geëngageerd is, dan geef ik daaraan de schuld, en dat heb ik geprobeerd te zeggen, aan de wijze waarop hier in Nederland kunst wordt bedreven. Ik ben van mening dat het niet mogelijk is in het bestel zoals dat op het ogenblik reilt en zeilt, of helemaal niet reilt en zeilt eigenlijk, om überhaupt van een engagement blijkt te geven. Dat is absoluut onmogelijk. Een gezelschap dient te beantwoorden, gezien het feit dat die allemaal subsidies krijgen van CRM, de gemeente en het Rijk, aan allerlei eisen die gaan in de richting van de commercie. Daar heb ik niks kwaads mee op het oog, er moet natuurlijk ook best een boterham verdiend worden. Daar gaat het helemaal niet om. Maar wanneer de reglementen van het ministerie zo zijn, of van de gemeente en het Rijk, dat er dus op de een of andere

manier een publiek bediend wordt – het woord alleen al, ‘het bedienen van het publiek’ – dan zeg ik; daar zit iets fundamenteel verkeerd. Een gezelschap zou in de gelegenheid moeten zijn überhaupt drie maanden, vier maanden, zes maanden, met een bepaald project bezig te zijn en dan nog zou het in staat moeten zijn om te zeggen: “Jongens we zitten op de verkeerde weg, we houden ermee op.” Dat is gewoon niet mogelijk.

Applaus vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Die situatie, daar verkeren wij in, en dat maakt het de individuele toneelspeler die van een bepaald engagement overtuigd is gewoon onmogelijk om in het ensemble waarin hij werkt überhaupt aan zijn trekken te komen. Hij kan er zelfs niet eens uitbreken want dan zit hij nog zonder werk.

Guus Oster: Voorzitter, zou ik van meneer Binnerts een aanzet voor een oplossing in deze richting mogen ontvangen? Alleen maar een aanzet, ik vraag hem hier niet om met een uitgewerkt plan te komen. Ik vraag alleen maar: heeft u daar zelf ideeën over of blijven die beperkt tot wat u in het weekblad *Accent* ten beste geeft.

Paul Binnerts: Daar heb ik inderdaad ideeën over. En het heeft me verbaasd dat van binnen het toneel, waar al jaren geklaagd wordt – ik heb daar kortgeleden nog eens vanaf 1950 alle krantenknippels die tot mijn beschikking stonden over nagekeken – en gepraat wordt, dat het bestel niet deugt. Ik heb mij erover verbaasd dat er tot nu toe nog nooit eens een redelijk alternatief voorstel naar voren is gekomen.

Guus Oster: Heeft u er, meneer Binnerts, enig idee van over welke bedragen het zou gaan wanneer we die aanzet waar u net op gezinspeeld hebt, wanneer we die zouden verwezenlijken?

Paul Binnerts: Dat vind ik eigenlijk op dit moment niet zo relevant-

Guus Oster: Het is niet relevant, maar het verplaatst de discussie van hier naar de Tweede Kamer.

Paul Binnerts: Nou, dan doen we dat toch.

Gelach vanuit de zaal.

Guus Oster: Ik geloof dat u uw agenda moet pakken meneer Binnerts.

Paul Binnerts: Waarom zouden we hier zo schichtig zijn en ons beperken tot de stadsschouwburg?

Guus Oster: Dat zeg ik niet.

Paul Binnerts: Ik heb inderdaad een plannetje ontwikkelt. Dat is nog heel onvolledig en dat dient op de een of andere manier uitgewerkt te worden en inderdaad voorgelegd te worden. Als we met een aantal mensen bij elkaar gaan zitten die elkaar zouden kunnen vinden – zo zullen er wel tientallen groepen misschien, van binnen en buiten het toneel – zou het mogelijk zijn om allerlei plannen te gaan bedenken en die op schrift te gaan stellen en die op de een of

andere manier via allerlei officiële kanalen in te dienen. Ik weet niet of het relevant is nu om mijn idee, want het is maar mijn idee-

Guus Oster: Wij zitten erom te smeken, om een dergelijk idee.

Paul Binnerts: Goed. Als ik dan een aanzet mag geven, dan is het dit: wij zitten te worstelen met een zogenaamd, wat in mijn ogen heet, gesloten en besloten bestel. Ik zou willen pleiten voor een zogenaamd open bestel, waarin een continue doorstroom mogelijk is van alle beschikbare krachten en ideeën. Een dergelijk idee zal wellicht te verwezenlijken zijn wanneer wij ons niet meer gaan beperken tot het aanstellen van een aantal gezelschappen die een vaste, of min of meer vaste speelplaats hebben, maar wanneer we zouden overgaan naar het creëren van een aantal theatercentra. Eenvoudige theatercentra met een administratieve en artistieke kern, waar allerlei lieden, allerlei mensen, eigenlijk de hele toneelwereld en graag ook eigenlijk alle mensen die zich bij het toneel betrokken voelen, dus ook amateurspelers en studenten toneelspelers en wie dan ook, ook kinderen die eraan mee willen doen; waar men op de een of andere manier bezig kan zijn met allerlei projecten. Daar is, lijkt het mij, een oplossing voor te vinden wanneer er zestien miljoen uit te geven valt per jaar aan toneel. Dat is iets wat elk jaar omhooggaat ten slotte. Dan zou bij een aantal centra in het land eenvoudig dat geld verdeeld moeten worden over die centra, waar die centra zelf volledig autonoom over mogen beschikken.

Guus Oster: Geloof u werkelijk dat die zestien miljoen daartoe toereikend zou zijn?

Paul Binnerts: Nou, om een eerste begin, ik praat nog maar over een aanzet ten slotte-

Guus Oster: Nee. Voor een eerste begin, zoals de toneelvoorziening op het ogenblik functioneert, kost dat dus zestien miljoen? Dat is natuurlijk een fractie van wat in het buitenland aan subsidies wordt uitgekeerd, dat weet u. Ik wil hier namelijk de nadruk leggen op de financiële beperkingen die ons allen zijn opgelegd en die misschien op dit moment niet relevant zijn, maar die toch in het geheel wel mee moeten spelen.

Paul Binnerts: Maar daar zal in ieder geval toch iets mee toe doen zijn hè, met die zestien miljoen.

Guus Oster: Nee, wanneer u dat dus richt op een ander publiek, namelijk niet betalend publiek- Want u had het net over de slagroom op de koffie en u bedoelde met die slagroom op de koffie iets uit te drukken van mensen die tien gulden kunnen betalen.

Paul Binnerts: Nee, nee hoor.

Guus Oster: Nee? Dat bedoelde u niet?

Paul Binnerts: Dat bedoelde ik absoluut niet.

Guus Oster: Maar u bedoelde wel een bovenlaag van de bevolking?

Paul Binnerts: Jawel, maar dat heeft met geld helemaal niets te maken meneer Oster, helemaal niet.

Guus Oster: Het spijt mij, het heeft een heleboel met geld te maken. Maar daar komen we zeker aan toe als u ons uitverkiest om deel te nemen aan de besprekingen waar u daarnet op doelde in een aanzet van de totale reorganisatie van het toneel in Nederland.

Paul Binnerts: U moet zeker meedoen, inderdaad. Laat ik het nu hier maar bij laten en anderen aan het woord laten.

Guus Oster: Ja maar het is oneindig interessant meneer Binnerts, want u raakt daar een punt waar wij dagelijks mee worstelen natuurlijk. Er zijn bepaalde dingen die wij graag zouden willen verwezenlijken, en die gewoon om veel redenen van financiële aard geen doorgang kunnen vinden.

Onbekend: Is het dan misschien mogelijk meneer Oster-

Paul Binnerts: Neem mij niet kwalijk dat ik misschien de indruk zou wekken aan het publiek daar dat ik mij aan de discussie nu onttrekken wil, dat wil ik helemaal niet. Ik heb nu eventjes in grote trekken uiteengezet wat voor ideeën ik erover heb en daar valt absoluut over te praten, dacht ik.

Applaus vanuit de zaal.

Onbekend: Meneer Oster, het centrale probleem is denk ik niet dat we nu alternatieven gaan behandelen, want hoe kunnen we ze nu op waarde schatten op dit moment in deze situatie? Het gaat erom- Waar krijgt bijvoorbeeld in de lokale situatie in Amsterdam de Nederlandse theaterdirectie- Wat voor geld krijgen ze ter beschikking en hoe besteden ze dat? Hoe kunnen we daarin in een open overleg komen? Hoe kunnen die begrotingen compleet met alle toelichtingen open op tafel komen in andere Amsterdamse situaties. En hoe kunnen we dan gaan denken aan de verdeling, aan de allocatie van al die middelen die toch van CRM komen, voor het theatergebeuren. En wat zijn daar de principes die daaraan ten grondslag liggen? Dit moet op tafel en anders kunnen wij niet redelijk discussiëren.

Guus Oster: U krijgt alles op tafel wat u maar wilt.

Onbekend: *(deels onverstaanbaar, geroepen vanaf het balkon)* Meneer Oster, (...) verslag gevraagd en nooit gekregen.

Guus Oster: Van wie hebt u dat gevraagd, aan wie?

Onbekend: Bij meneer Van Dalsum, bij meneer Van Kamp, bij meneer Van der Horst, maar ik heb nooit resultaat-

Guus Oster: Het is aan u als burger van de stad Amsterdam toegestaan om op het stadhuis via de gemeenteraad inzage te krijgen in alle beschrijven-

Onbekend: Meneer Oster-

Guus Oster: Mag ik uitspreken?

Onbekend: Nee.

Onverstaanbaar vervolg over aanvraag vanaf het balkon.

Guus Oster: Is dat mijn schuld? Ik heb geen vrijheid om die cijfers te verstrekken. Wanneer een particulier zich bij ons vervoegt en zegt: “Mag ik de cijfertjes zien,” dan zeg ik: “U moet naar het stadhuis gaan, want u heeft een vertegenwoordiging in het stadhuis die u wat dat betreft wegwijs zal maken.” Dit lijkt mij een adequaat antwoord.

Van Loggem: Meneer Oster?

Guus Oster: Ja?

Van Loggem: De leden van de Raad voor de Kunst hebben tot een jaar geleden geen inzage kunnen krijgen in de begrotingen van de Nederlandse toneelgezelschappen, ofschoon daar door verschillende leden van deze raad ten hevigste op is aangedrongen.

Guus Oster: Ik heb nooit, nooit, nooit, nooit, nooit-

Applaus vanuit de zaal.

Guus Oster: Ik heb nooit het voorrecht gehad om in de Raad voor de Kunst te zitten, dus u kunt dat mij niet euvel duiden dacht ik. Dat is een van de weinige dingen die u mij niet kunt kwalijk nemen meneer Van Loggem.

Lo van Hensbergen: Ik wilde graag een antwoord geven-

Guus Oster: Meneer de voorzitter-

Lucas van der Land: Meneer Van Hensbergen? U wilde graag het woord?

Lo van Hensbergen: Ja, ik wilde graag een antwoord geven aan Paul Binnerts. Zijn grapjes over Piscator en Brecht ter zijde gelaten, is er in zijn betoog toch iets wat mij buitengewoon getroffen heeft. Meneer Binnerts, neem ik aan, is een wetenschappelijk geschoold toneelkenner en ik neem aan gediplomeerd? Maar uit zijn hele betoog-

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lo van Hensbergen: Omdat er bij zijn vele abstracties die hij te berde heeft gebracht, bepaalde zinnige dingen waren. En wij zijn hier niet alleen om elkaar uit te lachen – ik vind dat er best een grapje af kon, dat moet je niet al te zwaar nemen. Erik Vos heeft gezegd dat je te maken hebt met een politieke toestand, een toestand in jezelf, een toestand van zijn en dat dat geen spelen is. Maar ik bedoel, dat speelse element is juist bij veel acteurs aanwezig, dus waarom zouden we het zo zwaar nemen. Maar hij heeft één ding gezegd dat aansluit bij wat Harry Mulisch heeft gezegd. Harry Mulisch heeft gezegd: “Voor wie speel je.” Nu ben ik het volstrekt eens met dat als wij deze bijeenkomst vanmiddag meemaken, dat het er in Amsterdam met name ontbroken heeft aan een grote schouwburg waar de Amsterdamse- en de Nederlandse bevolking achter had moeten staan; waarbij deze samenkomsten meer mogelijk zouden zijn en waarbij niet dat statusaspect wat u nu de acteurs en de directie gaat verwijten, zo aankleeft als aan deze schouwburg. Dat daar nooit geijverd voor is, niet waar, is onze schuld niet. Want van het toneel uit zijn er herhaaldelijk pogingen gedaan om ook in de ruimte waarin men speelt een contact met een veel groter publiek te maken.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lo van Hensbergen: Waarom dacht u dat? Ik ben een werkgever net als ieder ander!

Onbekend: Kunt u daar een paar bewijzen van geven?

Lo van Hensbergen: Daar zijn ettelijke bewijzen van, daar zijn alvorens-

Onbekend: (*deels onverstaanbaar doordat er door elkaar heen wordt gepraat*) (...) maar ik ken ze niet.

Lo van Hensbergen: Dan vraag ik u: waar in het programma van een van de socialistische partijen, van een van de politieke partijen dit heeft gestaan?

Onverstaanbaar geroep vanuit de zaal.

Lo van Hensbergen: D66? Dat is pas heel recentelijk.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Lo van Hensbergen: Ja! Dat vraag ik, dat is nooit aan de orde gesteld. Pas nu wordt dat aan de orde gesteld. Wat dat betreft is er geen enkel verschil van mening tussen wat de heer Binnerts betoogt en wat wij graag zouden willen. Ik vind dus de aantijging, niet waar, dat de mensen die naar ons komen kijken maar meteen gedoodverfd worden tot ‘dames en heren’ en ‘kunstluizen’, dat vind ik onverdraaglijk.

Marc-Jan Trapman: Mijn naam is Marc-Jan Trapman en ik heb een gewoon, heel eenvoudig plan voor meneer Oster om uit zijn impasse te komen, en dat is: stap eens van je minachting voor het publiek af en speel eens gewoon amusement zoals dat in Londen gespeeld wordt en zoals dat nu al drie jaar loopt met dat stuk van die muis en zo. Dan krijgt u daar uw geld mee binnen, waarmee u andere dingen kunt financieren.

Gestommel in de zaal.

Guus Oster: Och. Hoe lang ziet u al toneel? Hoe lang ziet u het toneel? Hoe lang ziet u het toneel in zijn verschijningsvorm?

Marc-Jan Trapman: Ongeveer vier jaar.

Guus Oster: Vijf jaar geleden is ons verweten dat wij het gezelschap waren dat te veel blijspel in zijn repertoire deed.

Gelach en applaus vanuit de zaal.

Marc-Jan Trapman: Ja maar, u doet het nu helemaal niet meer. U heeft net gezegd: “Wij spelen geen enkel gewoon stuk meer.”

Guus Oster: Ja ja, toch wel. We spelen wel enkele gewone stukken. *Alles voor de tuin* is natuurlijk een gewoon stuk eigenlijk.

Marc-Jan Trapman: Van Albee zeker.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Wat? Wat bedoelt u? Ik geloof dat het evengoed mogelijk is om stukken-

Johnny Kraaijkamp: *(vanaf het balkon)* Het gaat hem om de laatste vier jaar, deze jongeman.

Guus Oster: Ja, dat heb ik begrepen.

Johnny Kraaijkamp: Daar zit hij ook mee.

Gelach en applaus vanuit de zaal.

Johnny Kraaijkamp: Het zijn de laatste vier jaar die hem dwarszitten.

Lucas van der Land: Is dat Johnny Kraaijkamp?

Guus Oster: Jazeker.

Lucas van der Land: Waarom kom je niet naar beneden dan?

Johnny Kraaijkamp: *(deels onverstaanbaar)* Nee, ik schreeuw graag van bovenaf (...).

Gelach en applaus vanuit de zaal.

Onderbreking op de tape, stilte.

Van Hoek: (...) begrepen heb, was er in de vijftiger jaren de gewoonte om zich te richten naar het l'Art pour l'Art principe. Dat is dan nu langzaam maar zeker geëvolueerd in een richting van een meer maatschappelijk engagement. Nu zou ik heel graag willen weten of dit maatschappelijk engagement inderdaad gemeend is, of dat het mee stromen is op een mode zoals de l'Art pour l'Art van negentien jaar geleden een mode was. Ik zou dus graag willen weten, ook van de mensen hier in de zaal die overduidelijk positie kiezen voor een maatschappelijk engagement, wat dat maatschappelijk engagement voor hen voorstelt. Zijn zij erg actief in een politieke partij? Ik ben zelf wel actief in een politieke partij. Als je dan voortdurend moet opboksen tegen de apathie van de mensen en je merkt dan hier ineens dat je een zaal vol maatschappelijk engagement aantreft, dan ga je een beetje twijfelen aan de oprechtheid van dit alles.

Applaus vanuit de zaal.

Van Hoek: Dit zou ik dus zowel van de diverse mensen die hier het woord vragen en zo met maatschappelijk engagement bezig zijn als van de diverse toneelspelers willen vragen. Wat doen zij als er in een krottenbuurt een actie gaande is voor mensen die rot wonen, mensen waarbij dagelijks door het dak de regen stroomt. Spannen ze zich dan in? Of is het alleen medelijden hebben met mensen die het beroerd hebben door die mensen uit te beelden op het toneel? Zijn ze inderdaad bezig met concrete acties? Dat hoeft niet bepaald via het lidmaatschap van een politieke partij te gaan. Om maar eens wat te noemen: de

blindenbibliotheek vraagt om lezers van teksten voor blinden. Dat is bij uitstek geschikt voor toneelspelers, daar zouden ze zich bij kunnen inspannen. Ik zou aan de heer Binnerts willen vragen: beseft hij wel hoe ontzettend veel geld zijn vorm van maatschappelijk engagement kost? Dat de begroting van maatschappelijk cultureel werk en recreatie beperkt is? Dat wat hij dan meer voor het toneel gaat, dat dat afgaat van het maatschappelijk werk? Zou het zijn maatschappelijk engagement niet meer-

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Van Hoek: Nou goed, ik ben als lid van de PSP inderdaad ook voor de afbraak van defensie. Ik zou wel ook aan de heer Oster willen vragen, gesteld dat er een politieke partij komt – we komen nu met de verkiezingen in maart en in juni voor de provinciale staten en de gemeenteraad – die van hem vraagt: “Wij willen met groepen de straat op, bent u bereid daarvoor toneelspelers af te staan?” Deze concrete vraag zou ik aan de Nederlandse Comedie willen stellen. Dan kunnen ze op concrete wijze hun maatschappelijke engagement waarmaken en dat dan waarmaken daar waar de arbeiders zijn. In de fabrieken, als ze daar gaan spelen.

Applaus vanuit de zaal.

Guus Oster: Meneer Van Hoek, meneer Van Hoek heet u geloof ik? Het beroerde is, dat blijkt en dat demonstreert u ook duidelijk, dat engagement en politieke betrokkenheid niet iets is wat in je erfelijkheidsmassa zit. Dat dat iets is wat je leren moet en dat dat een proces is wat sociaal gezien generaties kan duren. En dat we nu met z’n allen bij elkaar zitten omdat we zo graag zouden willen dat ook het toneel daar de voortrekkersrol in zou spelen voor zover zij daarin staat is, die ze ook op andere terreinen vroeger heeft gespeeld.

Van Hoek: Ja, maar mijn vraag was dus: is dit alleen maar een toevallige artistieke mode omdat nu, ja goed, omdat het nu een beetje in is? Of grijpt dit dieper?

Guus Oster: Nee!

Theun Lammertse: Dat is dus duidelijk wat in het begin van de middag gezegd is, van mij uit, hoe de Nederlandse Comedie daar tegenover staat. Het is zo dat de heer Binnerts dat op een hele adequate manier heeft ingevuld. Ik geloof namelijk dat dat heel zinvol is. Zoals Rekers in een emotioneel betoog volgens mij de kern niet raakte, zo is dat wat Binnerts zegt, namelijk het ontwikkelen van een maatschappelijk standpunt bij mensen en dat onderzoeken, dat wetenschappelijk funderen en alles wat daarbij hoort, een essentieel aspect van de zaak. Ik geloof dan ook dat dat een punt is waar wij op dit ogenblik op aangeland zijn, waarin dat op een andere manier vorm moet krijgen dan dat het tot nu toe gehad heeft.

Onbekend: Meneer de voorzitter, ik wilde wat vragen.

Lucas van der Land: Ja?

Onbekend: In het begin van de middag is er al gesteld dat er binnen het gezelschap ook onenigheid over deze zaken bestaat. Tot nu toe heb ik Han Bentz van den Berg gezien, Guus Oster, de heer Lammertse en Lo van Hensbergen. Ik zou nu graag eens wat andere acteurs van die groep willen horen, hoe zij daarover denken en hoe zij daartegenover staan. Of is dat niet mogelijk?

Lucas van der Land: Wat mij betreft is dat heel goed mogelijk, als de sprekers die in de rij staan hun beurt willen afstaan? Als er acteurs zijn die op dit punt willen ingaan hebben ze graag het woord.

Gestommel en applaus vanuit de zaal.

Wim Kouwenhoven: U verstaat het mis als je zegt ‘onenigheid’. Binnen de kern van de Nederlandse Comedie- (*geroep vanuit de zaal om zijn naam*) Wim Kouwenhoven, acteur van de Nederlandse Comedie. Er is geen onenigheid, er is wel een bijzonder boeiende dialoog.

Commotie in de zaal.

Wim Kouwenhoven: Ja daar kunt u om lachen, maar het is wel een feit. Wij repeteren op het ogenblik *Toller*, dat is een stuk over het radencommunisme, wat de hele bezetting zeer gegrepen heeft, allen die daarin meespelen. Dankzij een regisseur die daar zeer voor geschikt is. Nu kom ik op de praktijk.

Onbekend: Ik wil niet over de praktijk praten.

Wim Kouwenhoven: Ja maar ik wel, ik moet het daar doen begrijpt u. Dat hoeft u nooit. Ik had een scène gister en die ging goed, die ging heel erg goed. En de speler waar ik tegenover stond, die het uitstekend deed, die zei tegen mij: “En het rare idee, dat ik nou nog zo rechts ben als de pest ook.” Begrijpt u? Dat is de praktijk. Die man doet het goed en kan artistiek achter dit stuk van *Toller* staan. Het een sluit namelijk het ander helemaal niet uit. Dat wilde ik u zeggen, dank u wel.

Applaus vanuit de zaal.

Onbekend: Ik wilde graag aan de zaal vragen, aan de aanwezige mensen van het theater, of zij zich volledig achter deze opmerking scharen? En dan wil ik daar twee vragen aan koppelen: in hoeverre voelt elke acteur in de Nederlandse Comedie zich verantwoordelijk, medeverantwoordelijk, voor het beleid dat de Nederlandse Comedie voert? Ik wil dat antwoord van de acteurs graag horen.

Guus Oster: Zou je die vraag niet uitbreiden tot alle acteurs in Nederland? Hebt u er een speciale bedoeling mee om daar speciaal- Er zijn ook andere gezelschapsdirecties en andere toneelspelers dan alleen- Ik vind het namelijk onjuist om alle deconfituren waar het Nederlandse toneel zich in bevindt, vast te prikken op de Nederlandse Comedie. Dat geeft namelijk een eenzijdig beeld.

Applaus vanuit de zaal.

Onbekend: Daar wil ik gelijk op aansluiten-

Lucas van der Land: Meneer Oster, vraagt u dan meneer Dikkers even-

Guus Oster: Een moment, even hier, nee even wachten. Oh, u wilde niks zeggen?

Onbekend: Meneer Dikkers kan toch naar voren komen? Dat is niet de Nederlandse Comedie, die is er nog.

Onbekend: Nee, die is weg!

Lucas van der Land: Ja, ik kan hem moeilijk met de marechaussee laten halen.

Guus Oster: Ja, dat is u- Hij is gehouden hier te zijn. Het is aan ieder zelf uit te maken of hij hier het woord wil voeren, maar-

Uit de zaal wordt geroepen om Ellen Vogel.

Guus Oster: Ze durven wel, Ton van Duinhoven durft zeker. Ellen? Dames en heren, Ellen Vogel.

Applaus vanuit de zaal.

Ellen Vogel: Die meneer heeft dus gevraagd of wij het helemaal honderd procent eens zijn met de leiding van ons gezelschap? Of wat heeft u dan gevraagd?

Onbekend: Of u zich medeverantwoordelijk voelt.

Ellen Vogel: Dat houdt ongeveer hetzelfde in.

Onbekend: Nee, niet of u het ermee eens bent. Want u kunt het er rustig niet mee eens zijn, maar in een groep zitten en op een gegeven moment met de groep tot een besluit komen dat u het niet met het stuk eens bent en ook niet met het beleid, maar dat u op de een of andere manier dan toch maar meedoet. Of weet ik veel.

Ellen Vogel: Dan kan ik alleen maar zeggen dat ik me totaal medeverantwoordelijk voel voor wat de leiding van de Nederlandse Comedie doet.

Applaus vanuit de zaal.

Onbekend: Mag ik dan – en die vraag wil ik dus niet alleen aan u stellen, maar die wil ik ook graag nog van andere acteurs horen – maar in hoeverre heeft u medezeggenschap in dat repertoire en in de manier waarin dat vormgegeven wordt, en welke regisseurs daarvoor worden uitgekozen?

Ellen Vogel: Dat is een heel moeilijk punt, want dat is een soort historische groei die daaraan vastzit. Vroeger was het gewoon zo: je had niks te vertellen, je kreeg je rol, dat las je op een lijst, en dan kwam je op de lezing en dan merkte je wel wat het was. Dat begint steeds meer te veranderen, zoals alles aan het veranderen is. Langzamerhand zijn we eindelijk op een punt gekomen dat we inderdaad medezeggenschap krijgen. Maar-

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Ellen Vogel: Jazeker.

Onbekend: Op welke manier?

Ellen Vogel: Doordat we dan vergaderingen hebben waar iedereen zijn mening kan uitspreken. Uiteindelijk hoort de eindbeslissingen te liggen bij de leiding.

Onbekend: Vind ik niet redelijk, dat vind ik niet redelijk.

Ellen Vogel: Tenzij het iets waar het hele gezelschap tegen is, maar er zijn idem zoveel stromingen, dat kan niet anders.

Onbekend: Vindt u niet dat de leiding zo'n klimaat moet kweken dat iedereen zich op die manier verantwoordelijk zou voelen, dat 'ie op elke geleding medeverantwoordelijk zou willen zijn?

Ellen Vogel: Deze vraag begrijp ik niet.

Onbekend: Ik wil de vraag nog even herhalen. Vindt u niet dat de leiding van het gezelschap een situatie moet creëren, waarin de medeverantwoordelijkheid die de acteur, en u dus in dit geval ook, voelt, op de best mogelijke manier in een medezeggenschap wordt omgezet? En niet in een één keer in het jaar praten om je klachten te uiten, want dat is een heerlijke, nou ik zou haast zeggen een soort zaadlozing.

Lucas van der Land: Beetje een ongelukkig beeld in dit verband.

Onbekend: Ja, in dit geval wel ja.

Gelach en gejoel vanuit de zaal.

Onbekend: Noem het dan maar beeldspraak.

Guus Oster: Dat deed ik al.

Ellen Vogel: Ik geloof dat er bij elke geleding mogelijkheid is om zijn grieven en bezwaren uit te spreken, dat hebben we nu de laatste keren idem zoveel keren gemerkt.

Onbekend: Nee, niet alleen of u het kan, maar of datgene wat u ervan vindt enige gevolgen heeft in dat gezelschap.

Ellen Vogel: Jazeker heeft het dat.

Onbekend: Of dat ergens vastligt.

Ellen Vogel: Wat bedoelt u met vastliggen? Iedere keer is het een ander stuk, iedere keer is er een andere bezetting, iedere keer is er een andere regisseur. En dan komen er nog idem zoveel praktijk kwesties.

Onbekend: Jawel, maar is daar een regeling voor? Dat regelmatig, bij wijze van spreken voor het totale repertoire en voor de totale zaak-

Commotie in de zaal.

Onbekend: ...een mogelijkheid, een theoretische mogelijkheid wordt gegeven om dat hele gezelschap, als het medeverantwoordelijkheid wenst, ook medezeggenschap te geven op dat punt. Dat hun stem ook een beslissing kan hebben.

Guus Oster: Zou u deze vraag niet liever stellen aan de voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Toneelkunstenaars?

Onbekend: Waarom? U heeft toch hier een taak?

Guus Oster: Omdat die een adequaat antwoord zou kunnen geven op waar men op dit ogenblik aan toe is in de evolutie van de medezeggenschap van de toneelspeler in het beleid. Wij staan nog in de kinderschoenen wat dat betreft.

Onbekend: Dan loopt u achter.

Guus Oster: Het kan zijn dat wij achterlopen, maar daar wordt alles aan gedaan.

Onbekend: Is dat niet wat laat?

Guus Oster: Hoezo is dat te laat? Wilt u dat nader toelichten?

Onbekend: Zodra je op een bepaald moment geëngageerd theater wil gaan spelen, op wat voor manier dan ook-

Guus Oster: Wie zegt er dat we dat op de manier willen gaan spelen die u ons vanmiddag voor wilt schrijven?

Onbekend: Nee, ik zeg niet op deze manier. Als u op wat voor manier dan ook geëngageerd theater wil spelen, vind ik dat de spelers die in een bepaald stuk zijn en op de een of andere manier na afloop van het stuk uitgedaagd worden tot een discussie, dan vind ik dat die speler op dat moment ook in staat moet zijn om antwoord te geven in die discussie.

Guus Oster: Dat ben ik met u eens.

Onbekend: Ik word nu iedere keer hier weer geconfronteerd met Guus Oster of met iemand anders, maar met iemand uit de top. Ik wil nu die andere mensen horen. Als nu blijkt dat het in een beginstadium is, vraag ik me af of het zo langzamerhand niet eens tijd wordt dat het Nederlandse toneel gewoon een maand of drie, vier, vijf stop gaat zitten, want er is maar vier procent, vijf procent dat komt kijken, die kunnen echt wel vijf maandjes zonder. Als we nou eens even stoppen en ons werkelijk bezinnen op het probleem, dan zal er misschien werkelijk wat uit kunnen komen. Nu kunnen we ons telkens weer verschuilen achter 'ja, maar we moeten spelen'.

Guus Oster: Ik wil vooropstellen dat wij ons nergens achter verschuilen. U krijgt hier de volledige openheid, op alle punten. U moet niet insinueren dat ik mij achter wat dan ook zou verschuilen en ik ben bereid op dit ogenblik het gezelschap te vragen om op te staan en te vragen of zij het gevoel hebben dat zij gekend worden in de beslissingen die wij op het ogenblik moeten nemen.

Onbekend: Ik heb niet gezegd dat u zich verschuilt-

Guus Oster: Dat zegt u wel.

Onbekend: Ik heb gezegd dat u zich kunt verschuilen.

Guus Oster: Dat insinueert dat ik mij erachter verschuil. Mij wordt de microfoon ontnomen.

Gejoel vanuit de zaal.

Onbekend: Ja meneer Oster, bijzonder graag zou ik als niet lid van uw gezelschap, maar wel regelmatig bezoeker van de voorstellingen van uw gezelschap en ook van andere gezelschappen, zou ik hier iets in het midden willen brengen na het merkwaardige verhoor dat hier zojuist is afgenomen. Ik geloof namelijk dat er aan het verhoor een bijzonder foute grondslag aanwezig is. Wanneer wij namelijk in de schouwburg zitten als niet-toneelspelers, en ik neem aan dat de officier van justitie zojuist aan het woord zijnde daartoe behoort, dan hebben wij maar met één ding te maken, namelijk wat wij hier zien. Het is natuurlijk op zichzelf bijzonder boeiend en ik geloof ook wel nuttig om op gelegen tijd en gelegen plaats met elkaar te discussiëren over de vraag hoe nou zo'n voorstelling tot stand komt, maar ik geloof dat een volkomen verwarring is die hier opnieuw van de kant van de estafette naar voren wordt gebracht, door hier als het ware te gaan zitten op alle stoelen die maar bij deze problematiek in het geding zijn. Namelijk op de stoel van de directie, op de stoel van de spelers, op de stoel van de regisseur, op de stoel van het publiek, waar we ten slotte, in feite alleen maar thuishoren. Het is namelijk voor ons alleen maar interessant: wat wordt hier ons geboden? Is dat een goede voorstelling, is het een goed stuk, of niet? Het is helemaal niet aan ons om te beoordelen of binnen welk gezelschap dan ook, ieder lid wel volledig de gelegenheid heeft, of het klimaat bezit, of de moede heeft om datgene naar voren te brengen wat hij naar voren zou willen brengen. Dan kunnen wij namelijk hier met elkaar allemaal gaan beginnen. We zitten hier als journalisten, we zitten hier als, hoop ik, als fabrieksarbeiders, maar ik vrees van niet. We zitten hier als advocaten, als andere 'well to do people', die allemaal bepaalde groepen in deze maatschappij aanbelangen. Maar zitten wij op het ogenblik elkaar hier te verhoren of wij misschien bij ons in mijn journalistenorganisatie allemaal wel het klimaat aanwezig achten waardoor wij allemaal kunnen bepalen wat er op een gegeven moment in onze krant komt? U moest het eens weten, dat dat helemaal niet het geval is. Maar daar hebben we het helemaal niet over. Wij hebben het over een totaal andere problematiek. Wij hebben het over de problematiek van de man in de schouwburg, die geconfronteerd wordt met toneel. En het toneel heeft het zo goed mogelijk te doen, en wij mogen onze kritiek uitten, en wij hebben ook natuurlijk het recht om wel te weten hoe dat dan gaat, maar niet op deze wijze. Ik wens daar zeer krachtig tegen te protesteren.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Mag ik een moment? Eerst meneer Maarleveld, dan mevrouw Van Schaik-Willing, dan u. Het spijt mij, ik moet de volgorde een beetje-

Jaap Maarleveld: Er is gevraagd om een andere stem dan uit de Nederlandse Comedie. Maarleveld, acteur bij het kleinste gezelschap van Nederland, met als bijbaantje directeur. Er wordt hier gepraat en er worden een heleboel open deuren ingetrapt. Wat mij zo verschrikkelijk hindert is dat veel van de opposenten van de veronderstelling uitgaan dat wij toneelspelers maar een beetje aanrotzooien. Wees er nou toch alstublieft van overtuigd, dat niet alleen ik, maar het gros van de toneelspelers dagelijks bekommerd is over de zorgen die hier ter tafel worden gebracht. Dat geldt voor de Nederlandse Comedie, op wier hoofden op het ogenblik alles neer schijnt te komen, maar dat geldt voor ons hele Nederlandse toneel. Ik vraag u alstublieft een klein beetje vertrouwen te hebben, ook in de maatschappelijk geëngageerdheid van de toneelspelers. Niet alleen de jongere toneelspelers, ook de oudere toneelspelers. Een ding wil ik wel zeggen: dat wat Mulisch gezegd heeft, dat was een zeer

belangrijk punt, ‘voor wie spelen we’. Ik persoonlijk heb de indruk dat de Nederlandse Comedie dat een klein beetje verwaarloosd heeft, maar ik zie absoluut niet waarom dat contact niet hersteld zou kunnen worden. Ik zie in deze bijeenkomst trouwens een uitstekende aanloop daartoe. Dank u.

Lucas van der Land: Dank u wel. Mevrouw Van Schaik?

Jeanne Van Schaik-Willink: Ik wilde eigenlijk maar één kleine vraag stellen. Ik hoor hier heel veel bezwaren. En ik wil zeker ook toegeven dat ik met de gang van het toneel zoals die op het ogenblik gaat, niet helemaal tevreden ben. Ik vind het oneerlijk om de schuld daarvan te schuiven op één gezelschap. Er is een geweldige grote revolutionaire beweging gaande, die niemand nog overzien kan. Er is nu- Deze vraag wil ik stellen: al deze mensen die het op het ogenblik zo veel beter weten, die verzuimen een ding te noemen. Dat is dat niemand van deze jeugd die nu een andere gevoelstoestand en andere opvattingen heeft dan wij misschien in onze jeugd hadden, ooit een behoorlijk stuk speelt, zodat er een repertoire zou zijn wat werkelijk aanslaat bij het publiek van tegenwoordig. Wat er gebeurt op het ogenblik is om oude stukken met accenten te verleggen alsof het net iets anders betekent dan het vroeger betekende. Zo nu en dan lukt dat wel, maar dat is toch werkelijk de bedoeling niet. Ik geloof ook dat er een zekere laksheid is bij de dramaturgen om talent, waar dat aanwezig is, te erkennen of om het werkelijk ook aan te moedigen. Ik geloof dat- Ik weet enige fouten die ik zou willen signaleren. Dat is in de eerste plaats wat toneelschrijfkunst betreft, die toch ook iets te maken heeft met het toneel, en dat men steeds maar oorspronkelijkheid eist terwijl het veel betere resultaten zou hebben dat wanneer iets ten dele gelukt is, dat erop doorgewerkt zou worden. Of mogelijk dat we dan een beter stuk zouden krijgen. Dan is er nog iets anders: het Nederlandse volk, twaalf miljoen, als we de baby's eraf laten laten we dan zeggen tien miljoen, wenst elke minuut van de dag geëntertaint te worden. Er is geen land ter wereld dat zo veel kunstenaars opbrengt om dit werkelijk voor elkaar te krijgen. Bovendien is er nog iets anders. Deze mensen, die geen aardappel kunnen schillen – of dat doen ze niet eens meer – en niets meer kunnen doen zonder dat de radio aanstaat of dat ergens een meneer van de televisie ertussen spreekt, die worden zo bewerkt door journalistieke leuzen dat ze vergeten zelf te denken. Zodat het creatieve klimaat, om iets dat werkelijk creatief is, in zich op te nemen, geloof ik verloren gaat, gedood wordt, zodat het niet meer kan. Er is in vroegere tijden toen toneel werkelijk floreerde, is het nooit geweest dat er elke dag gespeeld werd. Toen waren er festivals en toen konden er prachtige grote dingen tevoorschijn komen. Wat wij van iedereen eisen, dat is een onmogelijk eis. En dat die nu alleen op de Nederlandse Comedie neerkomt, omdat die enige werkelijke mislukkende voorstelling heeft gehad en ook niet meer weet waar 'ie het zoeken moet, dat vind ik een beetje gemeen. Dus dat wilde ik zeggen.

Lucas van der Land: Dank u wel.

Applaus vanuit de zaal.

Lien Heyting: De Nederlandse Comedie heeft zich in haar bestaan precies – (*geroep uit de zaal om naam*) Lien Heyting – één keer durven wagen aan experiment, wat toen toevallig tegelijkertijd een stap in onze richting betekende. Afgelopen seizoen werd onder leiding van Leonard Frank het Werktheater op poten gezet. Uit een opmerking van Han Bentz van den Berg in een nummer van *Toneel/Teatraal* blijkt dat het Werktheater zou zijn ontstaan uit een behoefte van de acteurs. Over deze behoefte zal ik iets uit de doeken doen. Het bleek dat geen enkele oudere acteur zich bezighield met het Werktheater. Ten tweede bleek dat geen enkele acteur van de Nederlandse Comedie van de gelegenheid om bij de repetities van het

Werktheater bij te wonen gebruik heeft gemaakt. Ten derde dat toen het Werktheater in een vergevorderd stadium was, enkelen van de vijftien deelnemers door de directie voor de keuze werden gesteld verder te gaan met het Werktheater, of op te houden om een rol te gaan spelen in *De biografie* en later in *Tango*. En dat de betreffende acteurs het Werktheater voor deze producties verlieten. En ten vierde dat er uiteindelijk van de vijftien jonge acteurs nog acht over waren gebleven, en dat nu van deze acht twee acteurs de Nederlandse Comedie hebben verlaten. Kan de heer Oster mij nu nog iets over de behoefte van de acteurs van uw gezelschap om te experimenteren vertellen?

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal, commotie.

Lien Heyting: Journalist- Oh, ja goed zo. Dat is natuurlijk waanzin, hè. Waarom is alles dan duidelijk? Ik wil graag antwoord hebben?

Meer commotie in de zaal.

Lien Heyting: Ik wil graag antwoord hebben! Ik mag toch wel even antwoord hebben? Meneer Oster, wilt u mij antwoord geven?

Lucas van der Land: U heeft een vraag gesteld aan de directie van de Nederlandse Comedie, wil de directie daar antwoord op geven?

Guus Oster: U heeft vijf vragen gesteld, wilt u ze stuk voor stuk herhalen? Dan zal ik u daarop antwoorden.

Lien Heyting: Ten eerste dat geen enkele oudere acteur zich bezig heeft gehouden met het Werktheater.

Guus Oster: Een oudere acteur heeft hier antwoord op.

Wim Kouwenhoven: Ja. Ik heb de heer Frank, voor wiens werkwijze ik zeker begrip heb, een inleiding horen houden, en ik kan u zeggen dat ik artistiek niet achter hem kan staan. Dus dat is mijn opvatting als acteur. Als ik dan de keus wordt gesteld, zoals bij ook de keus wordt gesteld of ik wel achter de heer Bentz van den Berg ga staan, dan zeg ik dat ik typisch niet achter Leonard Frank ga staan. En dat was bij meerdere oudere acteurs-

Lien Heyting: Bij alle oudere acteurs.

Wim Kouwenhoven: Ik kan niet alle- Ik ben één, hè. U vraagt antwoord. Ik bedoel we kunnen ze natuurlijk alle vijfenveertig hier laten komen, als u dat wil mag het.

Lucas van der Land: Niet van mij.

Onbekend: *(deels onverstaanbaar, vanuit de zaal)* (...) niet mee eens was.

Wim Kouwenhoven: Wie was het niet eens met de werkwijze van Leonard Frank? Vingers omhoog.

Lien Heyting: Waarom is er dan niet een nevenactiviteit ontstaan op het gebied van experimenten voor oudere acteurs? Waarom heeft u dat dan niet op poten gezet?

Wim Kouwenhoven: Dat zal ik u zeggen-

Gejoel en applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Even naar die kant meneer Kouwenhoven, u krijgt daar hulp.

Alex van Royen: Meneer de voorzitter, meneer Oster, als u het mij toestaat, dan wil ik de moed opbrengen om als acteur dan hier even naar voren te komen. Mijn naam is Van Royen. Ik ben acht jaar geleden uit België gaan lopen met de bedoeling om naar het Mekka van het theater te gaan, namelijk Nederland. Ik ben bij een ensemble terechtgekomen. Ik ben zeven jaar geleden weggegaan en op dat moment, met al mijn motiveringen die ik toen had om daar weg te gaan, kreeg ik geen enkel respons. Ook niet van de buitenwereld, ook niet van geen enkele jongerengroepering of wat dan ook. En dat heeft nog acht jaar geduurd voordat ze het opgemerkt hebben. Hier ben ik nog, en ik meen nog altijd te weten waarom. Als ik nu even mag beginnen, want ik weet nog altijd bij god niet op welke golflengte hier wel gesproken wordt. Ik wil eerst even mijn oprechte dank uitspreken aan mevrouw Van Schaik. Dat is de eerste bij wie een woord is gevallen over toevallig dit vak. Al de rest lijkt mij een te appreciëren en eventueel noodwendige, maar in tweede instantie aanwezig zijnde gegeven van het toneel, namelijk die maatschappelijke geëngageerdheid. Nu wil ik u het volgende stellen. Ik krijg hier de indruk dat een maatschappelijk engagement hier een bepaalde invulling gekregen heeft die absoluut vooraf is bepaald. Nu. Ik wil dit voorstellen: dat niemand er iets op tegen kan hebben dat het theater, in om het even welke maatschappij, een rustpunt zou kunnen betekenen in de chaos waarin wij leven. Met de overtrokken situaties. Met de vertekende gebeurtenissen waar we mee we te maken hebben. Maar dan wil ik daar meteen bij stellen: waar ligt dan de grens met het subversieve theater? En als dat niet zo is, dan moet u mij maar eens een voorbeeld geven waar dat wel gebeurt. Toch niet in de Oostbloklanden dan wel? Mag ik even doorgaan? Daar worden enorme sommen tegen het theater aangegeoid, omdat dat dat nu toevallig- en op voorwaarde dat het gelijk loopt met het systeem, met het regime. Toen ik een paar jaar geleden in Oost-Berlijn was en naar een geweldig politiek cabaret ging kijken, en twee dagen nadien terugging precies omdat het zo formidabel was, ontbrak er een van de deelnemers. Die zat in de bak toevallig. Dat is om even maar te illustreren: als het daar uit de hand loopt, dan houdt het ook wel op. Nu stel ik u de vraag: moet hier een subsidie geld geven om zijn eigen doodvonnis bij wijzen van spreken te laten uitspreken?

Commotie in de zaal.

Alex van Royen: Mag ik even doorgaan? Als dat het niet is, dan hoeft dat het niet. Als het dat wel is, dan wil ik die man wel leren kennen, met zeer veel sympathie. Wie, en op grond van wat, eist dit van een momenteel bestel zoals dat hier ligt? Waar blijft u met de verdeling van de percentages als u uw rechten opeist, dat doet u dan maar met de rechten van de rest van de bevolking. En die maken toevallig nog een groter percentage uit. Dan wil ik daarnaast stellen, wat over het vakmatige. Er wordt hier gesproken over uitgangspunten. Mag ik even de boel omgooien? Meneer Rekers: u bent verbonden aan een krant. U verwijt ons een gebrek aan eenheid, een gebrek aan basisstellingen, een gebrek aan basisprincipes en gaat zo maar door. Dan wilde ik even het voorbeeld stellen: als wij om het even bij welke première de recensies naast elkaar leggen, die over de première geschreven worden, dan beleeft u heel wat, dat kan ik je wel verzekeren. Op grond van welke basisprincipes, grondstellingen enzovoort, wordt door die mensen het theater benaderd, wat men ons hierboven kwalijk gaat nemen? Op grond van welke maatschappelijke en artistieke stellingen en normeringen? Dat is geen verwijt, dat

is een constatering, maar ik denk dat we op dat moment wel in hetzelfde schuitje zitten. Als de wereld blijkbaar in een tempo aan het veranderen is, dan geldt dat niet alleen voor de acteurs die het voor de voeten wordt gegooid, maar dat geldt dan voor de hele wereld en alle mensen die toevallig die wereld bevolken. En ook voor critici en mensen die het anders zouden willen, enzovoort. Dat kan dan niet van vandaag op morgen. Als het woord 'reformisme' is uitgesproken daarstraks, dan vind ik dat de enige zinnige houding, tolerante houding, om een dergelijk principe ingang te doen vinden. Zo niet, dan zijn daarvoor andere termen van handen. Op artistiek terrein, daar wordt, bij god, met geen enkel woord over gepraat. Dan kunt u hier zeggen: "Wij maken niet het proces van de Nederlandse Comedie, wij maken zelfs niet het proces van een bestel." Of liever: "Wij maken hier het proces van het bestel." Dan zeg ik: dat is op z'n minst onvolledig. Er kan alleen het proces van het theater gemaakt worden. En dat is een mondiale kwestie momenteel. En als u mij iemand kan noemen die het weet, met geachte.

Applaus vanuit de zaal.

TAPE 3

(deels herhaling van het laatste stuk tekst van Van Royen)

Lucas van der Land: Maakt u het niet te lang? Er zijn nog een paar mensen die iets willen zeggen.

Alex van Royen: Nee, ik wil hiermee afsluiten. Laten we proberen alle emotionaliteit eruit te verwijderen en nogmaals op een objectief stramien te proberen te vertrekken van- Een standpunt te bepalen van wat een maatschappelijk standpunt betekent en wat artistieke inslag daarbij moet doen. Het maatschappelijk standpunt kan alleen maar worden vertaald door artistieke middelen. Daar zijn we nog niet aan toe en dat is momenteel geen schande, want meneer Peter Brook weet het ook niet. Dank u wel.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Krijn ter Braak?

Krijn ter Braak: Ja, ik zou graag het volgende willen zeggen: ik zou een concrete vraag willen stellen aan de heer Oster, een vraag die volgens mij makkelijk te beantwoorden zou moeten zijn en die volgens mij uitstijgt boven theoretische en anekdotische woorden die wij hier spreken. Meneer Oster. U heeft ongeveer twintig minuten geleden in een van uw speeches gezegd dat u verhinderd bent om bepaalde idealen ten uitvoer te brengen. U heeft gezegd dat bepaalde ideeën in de huidige constellatie van het Nederlandse toneel, niet te realiseren zijn. Ik zou graag willen vragen wat u onder die idealen verstaat. Welke die idealen zijn, wat uw ideeën zijn over een toekomstig theater, en wat de redenen zijn die u belemmeren om die idealen tot uitvoer te brengen.

Guus Oster: U heeft mij verkeerd begrepen. Ik heb de heer Binnerts antwoord gegeven waarom op het ogenblik het toneel dichterbij brengen bij dat deel van de bevolking wat minder kapitaalkrachtig is, en waardoor het toneel de plaats in de bevolking zou krijgen die het rechtens toekomt, dat dat verhinderd wordt door financiële beperkingen. Dat is het enige wat ik heb willen betogen. Bentz van den Berg heeft in het begin zijn artistiek credo hier uiteengezet. Ik ben hier uitsluitend op de heer Binnerts ingegaan, op de argumenten van de

heer Binnerts, omdat hij van de premisse uitging dat het totale toneelbestel op het moment alleen maar ruimte biedt voor het bourgeoispubliek, daar kwam het eigenlijk op neer als ik de heer Binnerts goed begrepen heb. Nu zijn er dus een aantal voorwaarden die men kan stellen voor een goede functionering van het toneel in Nederland, of waar dan ook, waarbij men zegt: “Dit moet niet voorbehouden worden tot een geringe categorie, een bovenlaag, en we moeten dat uitbreiden tot mensen die minder kapitaalkrachtig zijn.” Toen heb ik geantwoord, dat dat een verschrikkelijke hoop geld kost. Dat was alles.

Krijn ter Braak: Ja, dat komt erop neer dat u in de volgende zin antwoord op mij geeft, dat u wel idealen heeft, dat u wel ideeën heeft, maar dat het alleen financiële belemmeringen zijn die u belemmeren om die ideeën tot uitvoer te brengen.

Guus Oster: Ik geloof dat als u het repertoire ziet van de afgelopen jaren bij de Nederlandse Comedie, afgezien van het feit hoe dat repertoire tot zijn recht is gekomen, dat er in dat repertoire voldoende tot uiting is gekomen wat wij wel graag zouden willen doen. Ik geloof zelfs dat we ons daarin nog financiële beperkingen moeten opleggen, zodra wij van de premisse uit moeten gaan dat wij met een sluitende begroting moeten werken. Ik heb er lang voor geijverd dat het toneel niet gesubsidieerd maar gefinancierd zou moeten worden, omdat je dan alle beperkingen uit de wegruimt die je er nu van weerhouden – en ik heb dat vorig jaar bij Globe wel kunnen ondervinden – om een bepaald aantal stukken te spelen waarvan men bij voorkeur mag aannemen dat daar niemand voor komt. Ik geloof dat de bewijzen u vorig jaar in het zuiden ten over geleverd zijn.

Krijn ter Braak: U geeft mij twee antwoorden. U zegt dat de idealen die u nastreeft dat die ten dele worden gedekt door het repertoire zoals dat in het vorig jaar gespeeld werd, hè? Dat was voor u een min of meer ideaal repertoire? Dan mag ik daaruit concluderen dat u het liefst op deze voet zou willen doorgaan? Of is dat niet zo? En in de tweede plaats heeft u mij een antwoord gegeven, u heeft gezegd dat het toneel gefinancierd zou moeten worden en niet gesubsidieerd zou moeten worden. Dan zou ik een vraag naar aanleiding daarvan willen vragen: in hoeverre doet u uw best om die verandering te bewerkstelligen?

Guus Oster: Dat zou u kunnen vragen aan de voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Toneelgezelschappen en de voorzitter van het bestuur van onze stichting, de heer van Schaik, die mij voortdurend kan aanhoren en gadeslaan – langzamerhand denk ik wel dat hij er misselijk van zou worden – op de vergaderingen die bij CRM en bij de wethouder plaatsvinden. Want wat hier dus niet tot uiting komt, en waar ik ook vind dat dat niet aan de grote klok gehangen hoeft te worden op deze wijze, is dat wij voortdurend bezig zijn om bij en CRM en de gemeente Amsterdam, die ons subsidieert, een positie te bevechten die ons vrijwaart in de allereerste plaats van een commercieel beleid, en die ons aan alle kanten de werkmogelijkheid – ik bedoel nu niet de arbeidsvoorwaarden in sociale zin maar de secundaire arbeidsvoorwaarden – mogelijk zouden kunnen maken.

Onbekend: Door wie wordt u dan gecontroleerd?

Guus Oster: Hoe bedoelt u?

Lucas van der Land: Neemt u wel even de microfoon?

Guus Oster: Mag dit even, meneer de voorzitter?

Onbekend: Het is natuurlijk ontzettend fijn als nu de Nederlandse Comedie in plaats van twee miljoen, vier miljoen krijgt, dat u volledig uw gang kunt gaan. Als nu blijkt dat op een bepaalde manier het publiek wegblijft of in een mindere mate verschijnt, dat er andere wensen komen. In hoeverre bent u dan bereid om daaraan toe te geven, mee te werken? Of in hoeverre gaat u gewoon uw eigen hobby's- En draagt u niet bij om die gelden te verdelen aan andere mensen en bij te dragen aan een betere verdeling van die subsidiepot ten aanzien van andere initiatieven? Werkt u alleen aan uw eigen hobby? Of heeft u ook, wanneer u dus de Nederlandse Comedie ziet, oog op het totale Nederlandse toneel?

Applaus vanuit de zaal.

Guus Oster: Ik geloof dat het totale Nederlandse toneel op het ogenblik een aandacht krijgt die het ook verdiend. En in de Raad voor de Kunst, en bij de verschillende hoofden van dienst, en bij CRM en bij de gemeente. Ik kan, wat de afwikkeling van de financiën betreft, kan ik mij in de eerste instantie een positie bevechten die ons vrijwaart, zoals ik u al zei, van een commercieel beleid. En ik geloof dat u daar bij deze redenering vooral in het oog moet houden dat wij verkeren in de overgangperiode waarin het theater op het ogenblik is, namelijk van verstrooiing naar wat u maar wilt, wat u zelf mocht invullen. Dit kost geld. Daar kan ik meneer Schat nu al op antwoorden, dit kost miljoenen en miljoenen. U kunt dat van mij, als twintig jaar leider van een gezelschap zijnde en voortdurend die financiële afwikkelingen zich hebben zien voltrekken, kunt u rustig van mij aannemen dat dit miljoenen kost.

Lucas van der Land: Ga je wel even front zaal staan Peter?

Peter Schat: Het valt mij op in deze discussie, dat het geheel zich zo op het niveau bevindt van de manipulatie- Ik ben Peter Schat. Van de manipulatie op hoog niveau. Zojuist werd er door van Alex van Royen gezegd dat je toch niet van een subsidie kan verlangen dat hij, als het theater dan een revolutionair omwentelend functie moet hebben, dat dat dan door subsidie wordt gesubsidieerd. "Want je kunt toch niet verwachten dat iemand zijn eigen dood subsidieert," zo heeft hij het ongeveer uitgedrukt. Dat is een schandelijke opmerking, want dat geld is niet van de heren die erover beschikken.

Luid applaus vanuit de zaal.

Peter Schat: Dat geld is namelijk van ons. Het gaat erom- Het eigenaardige is dat wij hier op het ogenblik een voorstelling hebben, met publiek, waarin het publiek ook de acteurs zijn, en het valt mij op dat in de hele discussie dat punt alsmaar niet wil doordringen. Namelijk: hoe wordt het toneel, en het theater kan uitsluitend een revolutionaire functie hebben, hoe wordt dat gedragen door de massa van het publiek? Hoe komt dat uit het publiek voort? Dat komt hier helemaal niet ter sprake.

Alex van Royen: Peter. Wie is ons?

Bijval vanuit de zaal.

Alex van Royen: Ik dacht dat ik dat er meteen bij gezegd had, dat er een percentage was. Ik heb meteen gesteld: als u objectief wil handelen, verdwijnt dan en ga subversief theater doen.

Peter Schat: Maar alsof theater ooit niet subversief kan zijn, dan is het namelijk gewoon reactionair.

Alex van Royen: Nee precies, daar ben ik mee akkoord. Ik ben er volledig mee akkoord dat theater per definitie geëngageerd is. Maar dan moeten we ons wel akkoord stellen wat dat engagement betekent en daar zijn we kennelijk op deze vergadering nog niet aan toe.

Peter Schat: Precies. In wiens belang is het als hier op 1 januari de Gijsbrecht wordt opgevoerd? In wiens belang is dat? Dat is in het belang van een bepaalde bovenlaag die hier de centen verdeelt en die hier het kapitaal verdeelt. Daar is het voor.

Onbekend: Dat is niet waar!

Applaus vanuit de zaal.

Lien Heyting: De financiële bezwaren van de heer Oster zijn natuurlijk onzin. Mijn vraag van net schijnt te precair om er een antwoord op te geven-

Applaus vanuit de zaal.

Lien Heyting: ... maar ik ga er rustig mee door. Ik kom terug op het Werktheater. Zou het, om eventuele financiële bezwaren op te vangen, niet heel logisch zijn als de experimenten – het is er tot nu toe nog maar een – gewoon deel uit zouden maken van het repertoire, in plaats van dat ze als een langharig, onbenullig stiefkind behandeld worden zoals vorig jaar duidelijk gebeurd is? Namelijk, de acteurs die daaraan meewerkten moesten tegelijkertijd hun werkzaamheden in de andere stukken voortzetten.

Applaus vanuit de zaal.

Guus Oster: Ik zou hier graag de initiatiefnemers van het Werktheater het woord willen geven.

Commotie in de zaal.

Lien Heyting: Nee, ik wil graag antwoord van u hebben.

Guus Oster: Ik geloof dat het Werktheater vorig jaar, dat zich in een experimenteel stadium bevond en dat een repetitietijd nodig had van vier maanden, dat dat volledig tot zijn recht is gekomen. Het is een zuiver organisatorische kwestie. Wij zijn begonnen met *De storm*, daartegenover hebben wij *De familie Tót* gespeeld. Dat zijn twee stukken die de volledige bezetting van het gezelschap hebben opgeëist en die een aantal man- en werkuren in beslag hebben genomen die de activiteiten van het Werktheater daarnaast niet toeliet. Daarbij komt dat het volgende stuk, *Toller*, door ongeveer het hele gezelschap bemand wordt en dat Walter Tillemans de gewoonte heeft om te repeteren van tien uur tot 's middags half vijf, vijf uur. Daarna komt het Werktheater, dat zou gaan functioneren in de periode dat wij enkelvoudig gaan spelen, iets wat wij dus lang geleden via het Toneelplan bevochten hebben. Ik geloof dat dat een volkomen sluitend antwoord is. Ik kan mij niet voorstellen dat u de acteurs zich in tweeën wil laten delen- Dat is wel een antwoord! Ik zou niet-

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Wat heb ik in de hand? Wij moeten de repertoire keuze voor dit theater primair stellen.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Wat zegt u?

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Ik kan er rekening mee houden, maar ik kan er geen rekening mee houden wanneer een stuk als *Toller*, door Tankred Dorst geschreven, dertig mensen houdt en het hele geëngageerde, geïnvolveerde deel van ons gezelschap vindt dat dit stuk gespeeld moet worden, want dat bleek nu uit datgene wat meneer Van Kouwenhoven net zei.

Lien Heyting: Ik heb net bewezen dat er geen geïnvolveerd, of hoe u het noemt, en geëngageerd deel van het gezelschap bestaat? Dus waar heeft u het dan over?

Guus Oster: Ik heb het over datgene wat meneer Kouwenhoven net geprobeerd heeft om u uit te leggen. In dat stuk komt een bepaald engagement naar voren, of u dat eruit proeven wil ja of nee is uw zaak. Maar ik kan gewoon niet meer mankracht aantrekken dan dat ik heb. Wanneer er dertig mensen in *Toller* nodig zijn en er zijn vier mensen in het nieuwe stuk van Hugo Claus nodig, dan is er gewoon niet voldoende mankracht om een Werktheater te laten functioneren! Ik bedoel, ik begrijp niet wat hier verder nog voor raadselachtigs of mistigs blijft hangen?

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Hoe zegt u? Wij moeten niet uitgaan van het Werktheater, wij moeten uitgaan van dit theater. Dat is onze opdracht. En wanneer er een interne behoefte is aan een Werktheater, dan krijgt die behoefte zijn volle kans en die heeft het vorig jaar ook gekregen. Ik geloof dat het juist zou zijn dat iemand die vorig jaar aan het Werktheater deel heeft gehad, dat die hier het woord komt voeren, want dat is een onverdachte zijde. Dat zijn de mensen die het willen. Extern-

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Ja, dat weet ik, dat voel ik achter me ja. Extern is deze behoefte in Amsterdam natuurlijk minder groot, omdat deze behoefte al wordt ingevuld door Studio en Centrum.

Gejoel vanuit de zaal.

Guus Oster: Nee nee, dat is echt zo. Dat vind ik.

Lucas van der Land: Maar is er iemand van het Werktheater hier? Rudolf Lucieer.

Rudolf Lucieer: Ja, ik ben hier helemaal niet op voorbereid, om te praten. De opzet van het Werktheater was in de eerste plaats dat wanneer het zijn beslag gevonden had in een voorstelling, we het onmiddellijk weer konden opheffen, het was geen instituut. Absoluut niet, het Werktheater is geen instituut. De behoefte hebben wij toen voor die ene voorstelling gehad, die behoefte is niet kapot, die is niet weg. Er zijn wel een heleboel dingen duidelijk geworden, dat het moeilijk is in de bestaande constellatie. Maar als geëngageerde ben ik hier

in de eerste plaats bij de Nederlandse Comedie. Wat er aan mogelijkheden ligt voor een voortzetting van het Werktheater: die mogelijkheden zijn wel degelijk aanwezig. Waarom valt u het Werktheater, of de heer Oster, aan precies? Mag ik dat horen?

Onbekend: Wel voor subsidie en niet voor publiek.

Onbekend: Dat is kwatsch.

Rudolf Lucieer: Wat zegt u? Het Werktheater- Wat zegt u nou precies?

Onbekend: Dat er hier wordt gespeeld om een subsidie te verkrijgen en dat er geen rekening wordt gehouden met een intern beleid waarbij het publiek de volledige aandacht moet krijgen.

Onbekend: Kwatsch!

Lien Heyting: Mag ik even zeggen waarom ik die vraag gesteld heb? Dat is om het volgende; als ik in *Toneel/Teatraal* de heer Bentz van den Berg zie opmerken: “We hebben dringend behoefte aan een soort Werktheater waar we ervaringen kunnen opdoen met allerlei nieuwe toneelvormen.” En ik lees in het *Parool* dat de heer Oster het Werktheater als een toetje beschouwt, dan zie ik daar een ongelofelijk grote tegenstrijdigheid in die ik graag opgehelderd wil zien.

Applaus vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Mag ik wat zeggen nog?

Commotie in de zaal.

Paul Binnerts: Meneer Van Oorschot, doet u nou niet zo vervelend.

Gelach vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Meneer Oster heeft nu al ten tweede male laten blijken dat hij op de een of andere manier wordt gemanipuleerd, en wij proberen hem vanmiddag te helpen daar wat uit te raken. U zegt: “Ik moet aan een opdracht voldoen.” En u heeft een bepaald budget. Ik geloof dat het uw taak is, en misschien mogen we u daarbij helpen, om zelf uw opdrachten te creëren en u niet afhankelijk te laten stellen van overheden en geldgevers.

Guus Oster: De opdracht is in de eerste plaats het bespelen van deze stadsschouwburg. Daar proberen wij aan te voldoen, meer kan ik daar niet over zeggen.

Lucas van der Land: Paul Brandenburg, wil je misschien?

Paul Brandenburg: Ja. Mijn naam is Paul Brandenburg, ik ben geëngageerd bij de Nederlandse Comedie. Ik heb meegedaan met het Werktheater. Ik wil dit zeggen: als iemand zegt dat de meneer Oster het Werktheater als toetje ziet, dan kan ik vanaf deze plaats met mijn hele hart zeggen dat het Werktheater van de Nederlandse Comedie door meneer Oster nimmer als een toetje is beschouwd en dat hij al zijn medewerking, en de hele directie van de Nederlandse Comedie al zijn medewerking heeft gegeven om die ene voorstelling van het Werktheater tot stand te doen komen. En dat er nog vele manifestaties, voorstellingen en

experimenten, hoe u het maar wil noemen, van het Werktheater te verwachten zijn is buiten kijf. Maar al onze krachten die wij jongeren en ouderen en iedereen die aan het werktheater meedoet of mee zou willen doen, binnen ons gezelschap, dat al die mensen als één man, kan ik u zeggen, achter het Werktheater zoals het gefunctioneerd heeft en zoals het hopelijk weer zal gaan functioneren, staan.

Applaus vanuit de zaal.

Paul Brandenburg: En in de tweede plaats is het zo dat inderdaad wij allen, de geëngageerden van de Nederlandse Comedie, wij in de eerste plaats geëngageerd zijn aan dit gezelschap op deze schouwburg te bespelen. Uit ons eigen midden is de wens naar voren gekomen om op een ander gebied iets anders te doen. Ikzelf ben uit die productie gestapt. Daar is mij tot op een zekere hoogte, tot op een grote hoogte – dat zou te ver voeren om daar nu over in discussie te treden – de vrijheid gelaten om eventueel het Werktheater te verkiezen boven het deelnemen aan een stuk als *Tango*, waarvoor ik toen uit de voorbereidingen van het Werktheater gestapt ben. Er waren een hoop mensen die in het Werktheater mijn plaats konden innemen en dus heb ik met graagte deelgenomen aan *Tango*. Er is geen sprake van dat het Werktheater dan wel door onszelf of door de directie op enigerlei manier gesaboteerd wordt. U zult van ons horen. Dat belof ik u.

Applaus vanuit de zaal.

Onbekend: Na zonder ellenbogenwerk aan het woord gekomen te zijn wil ik dit zeggen: wanneer we het dan over geëngageerde groepen hebben is er een groep zoals Terzijde. Waarom verdwijnt Terzijde? De acteurs hebben gewerkt voor hun eten, dus daar hoeven ze niet voor te verdienen. Het enige waarvoor ze zullen moeten werken is dan voor hun technisch materiaal en andere dingen. Waarom verdwijnt het? Blijkbaar omdat er zo weinig geëngageerde mensen zijn.

Josine van Noord: Ik wilde nog even met een voorstel komen.

Lucas van der Land: Noem wel even je naam.

Josine van Noord: Josine van Noord. Ik wilde vragen: zou het mogelijk zijn dat de directie van een gezelschap als bijvoorbeeld de Nederlandse Comedie zou bestaan uit acteurs, die dus telkens wisselen zoals in het London Philharmonic Orchestra gebeurt? Zouden acteurs daarop ingaan als dat hen gevraagd werd?

Lucas van der Land: De vraag is niet helemaal duidelijk, zou u hem willen herformuleren?

Josine van Noord: Nou, ik dacht, er is nu een vaste directie. Maar wat nou als de directie zou wisselen? Als er daar acteur zouden nemen, in de directie. Is dat een aanvaardbaar voorstel voor de acteurs? Of niet? Of zouden ze die verantwoordelijkheid niet willen nemen?

Guus Oster: Ik denk dat dat een rampzalig perspectief voor de acteurs is, als ik deze middag zo meemaak.

Onbekend: Ik zou niet precies weten wat ik tegen de minister zou moeten zeggen, als het over deze financiële zaken zou gaan in de eerste instantie. Ik geloof dat een lange inwerkperiode hier zeer goed voor is.

Josine van Noord: Dan bent u weinig betrokken bij de werkzaamheden van de directie.

Gejoel vanuit de zaal.

Onbekend: Ik heb het over een eventueel financieel beleid. Dat is een zeer belangrijke taak van de directie, dat is wel gebleken. Inzake een artistiek beleid is er langzamerhand duidelijk geworden binnen de Nederlandse Comedie, dat de directie en alle acteur gezien hebben dat in deze tijd iedereen betrokken is bij wat er gebeurt. Op de vergaderingen van de Nederlandse Comedie wordt er gestemd over bepaalde voorstellen waarbij het een man, een stem in opgang is. Ik vind dat een uitermate positieve zaak. Zodoende is het dus mogelijk dat de mensen, de geëngageerden van de Nederlandse Comedie, hun eigen vertegenwoordigers hebben als het gaat om onderhandelingen of dingen naar buiten. Maar binnen de Nederlandse Comedie ligt een hele grote trend van dat de zaken door allemaal worden beslist en ze worden van alle kanten bekeken door iedereen. Dat is een goed teken vind ik.

Lucas van der Land: Ja?

Merel Laseur: Mijn naam is Merel Laseur. Ik zou graag na het antwoord van Paul Brandenburg dat donkere meisje weer even willen horen, want daar is de discussie nu over gestopt. Zij had allemaal klachten, iemand van het Werktheater is daartegenin gegaan. Nu zou ik haar weer graag even willen horen, of de bron waar zij het eerst over had, maar die komt kennelijk zelf niet aan het woord.

Lucas van der Land: Dames en heren-

Commotie in de zaal.

Lucas van der Land: Dames en heren, alhoewel we nog lang niet uitgepraat zijn, ga ik nu wel een eind aan deze discussie maken. Ik zeg met nadruk ‘deze’, omdat deze discussie-

Commotie in de zaal en mensen die om het woord vragen.

Paul Binnerts: Voorzitter, ik heb een voorstel van orde: om deze vergadering door te zetten, nu op het moment dat we hier bijeen zijn en dat we zo midden in de problematiek zitten. Het lijkt mij dat het nuttig is – alle mensen zijn behoorlijk opgewarmd voor een discussie – dat we gewoon doorgaan. We zijn inderdaad nog lang niet uitgepraat. Het lijkt me dat we moeten blijven gewoon. En dat we meneer Smit moeten zeggen, of laten we het meneer Smit vragen, dat is beter, of het mogelijk is om die schouwburg hier te blijven ‘bespelen’.

Applaus vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Want meneer Van der Land, meneer de voorzitter, dat is wel leuk om even te zeggen geloof ik, ik heb zelden zo veel theater meegemaakt als nu deze middag en dat is heel wat. Dat wil ik nog best een avond voortzetten.

Applaus vanuit de zaal.

Onbekend: Mag ik daar iets over zeggen? Als dat daadwerkelijk zou gebeuren- Er is een mogelijkheid dat het verboden wordt. Als het doorgaat zou ik willen dat het anders doorging dan nu. Want het spijt mij ontzettend om het te moeten zeggen, dat eigenlijk iedereen toch

naar voren komt om een kwartier lang over zichzelf en zijn persoonlijke problematiek te praten, terwijl we thema's hebben gesteld. En die thema's worden voortdurend verlaten voor zijpaden. Het is op een bepaald moment, en dat is dan een verwijt aan de heer Van der Land, de situatie zo geworden dat iedereen die maar hard genoeg duwt, die microfoon krijgt om iets te zeggen dat op een bepaald moment absoluut niet aan de orde is. Ik wil dus graag voorstellen: gaan we door, dan op een andere manier. Kan dat?

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Ik heb persoonlijk niet zo veel bezwaar tegen doorgaan, het is alleen de vraag in hoeverre de werkzaamheden van het gezelschap daarmee in het gedrang komen. Dat-Meneer Binnerts?

Paul Binnerts: Ja, we hebben het over die werkzaamheden. Dat is best eens goed, dat die werkzaamheden in het gedrang komen dacht ik zo.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Maar zouden de mensen die hun spaarpot hebben leeggeschud om hier vanavond te komen kijken dat ook zo vinden?

Onbekend: Geef Leonard Frank het woord, dat is belangrijk voor mijn gevoel.

Leonard Frank: Ja, ik wilde een paar korte dingen zeggen. In de eerste plaats dat ik mij niet schuldig acht in wat voor opzicht dan ook, dat ik informatie heb verstrekt over het wel en wee van het Werktheater naar aanleiding van uitlatingen, woedend uit de zaal alsof dat niet zou mogen. Daar ben ik dus op tegen, daar dacht ik zijn wij allen zo langzamerhand op tegen, tegen deze merkwaardige inside beslotenheid. De informatie die door Lien vertolkt is, die heb ik haar gegeven. Ik zou niet zien waarom deze informatie niet waar zou zijn. Ik wil naar aanleiding van wat Paul Brandenburg en ook wat Rudolf Lucieer zei over dat Werktheater, wil ik nog een paar dingen zeggen. Dingen die ik al eerder heb gezegd in een uitzending van *Scala*. Het komt erop neer dat ik toen met nadruk heb gesteld- Het zijn letterlijk diezelfde woorden. Ik heb met nadruk gesproken over passieve sympathie. Met deze passieve sympathie bedoel ik dat alles wat de leiding van een zich verantwoordelijk voelend gezelschap als de Nederlandse Comedie zou moeten zijn, niet genoeg sympathie betekent. Nogmaals: het lijkt mij duidelijk dat de toekomst van het Werktheater niet zit in de conventie en niet zit in het establishment, maar juist in de vooruitgang en juist in het onderzoek, et cetera. Naar aanleiding daarvan heeft de Nederlandse Comdie een taak te vervullen en die taak is, naar mijn gevoel, op een passief sympathiserende wijze vervuld.

Applaus vanuit de zaal.

Onbekend: Meneer Van der Land, is het nu zo dat wij een thema hebben gesteld; Werktheater? Of gaan we op dezelfde manier door? Ik wil graag mijn voorstel herhalen. Kunnen we-

Lucas van der Land: Dan wilde ik dat u een duidelijk alternatief gaf. Er zijn een aantal thema's die door elkaar heen lopen en met elkaar verband houden, met dit hele theater verbonden. Ik kan toch niet voortdurend iedereen afbreken die aan grensoverschrijding doet? Dat maakt deze discussie niet levendiger.

Onbekend: Maar ik vind wel dat u dan vanaf dit moment moet zeggen tegen iemand die daar de microfoon neemt, of hier; “Waar gaat u het over hebben?” En als dat niet over het onderwerp is waarover we bezig zijn, dan blijven we eeuwenlang- Dan kunnen we hier- En een tweede orde voorstel: we komen nooit klaar. Al blijven we tot morgen zitten. Wanneer is de Nederlandse Comedie bereid om ons weer te ontvangen om verder te praten? Het moet een continue vorm worden.

Applaus vanuit de zaal.

Guus Oster: Wij zijn bereid om u weer te ontvangen na de aflevering van twee premières.

Lucas van der Land: Kan men daarmee akkoord gaan?

Guus Oster: Oké.

Onbekend: Mag ik even wat zeggen nog?

Guus Oster: Ja, waarachtig wel.

Onbekend: Ik heb juist gewacht op alle jongeren, omdat ze anders zeggen: “Ja, daar heb je die oude mensen weer, die zullen het even gaan vertellen.” Ik wilde even dit zeggen: vanaf mijn vijftiende jaar kom ik hier in de schouwburg. Ik ben bijna zeventig, dus het zijn een paar dagen, hè? Ik heb een heleboel fijne voorstellingen gezien, ook in de laatste jaren van de Nederlandse Comedie, en ik heb ook altijd wel eens een heleboel slechte voorstellingen gezien. Maar waar gaat het nu om? Als er mensen in de schouwburg zitten, dan heeft iedereen daar een mening. De ene zegt: “Ik vind het goed,” en de ander vind het minder goed. Kan men iemand hier, omdat hij een grote bek heeft en zegt dat hij het minder goed vindt, het maar gewoon afhameren? Terwijl er toch ook altijd hier een heleboel mensen zitten die het wel mooi vinden? Ook als ik het niet mooi vind, hoor. Dat wilde ik even vragen. Want dat vind ik niet eerlijk, dat te zeggen. Ze komen met percentages en zeggen dat tachtig procent het niks vindt. Wie hebben ze erbij gehaald? De NIPO? Geloof ik niet, ik heb er niks van gelezen. Dat wilde ik even zeggen.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Dank u wel.

Onbekend: Mag ik het woord?

Lucas van der Land: Ja.

Onbekend: Dan is het dus nu heel duidelijk dat het sociale beleid van de schouwburg in zekere zin aan de orde is gekomen. Daar wil ik het verslag bijhalen, wat de Comedie daarover zelf over heeft uitgegeven.

Lucas van der Land: U gaat het toch niet voorlezen hoop ik?

Onbekend: Wat zegt u?

Lucas van der Land: U gaat het toch niet voorlezen?

Onbekend: Welnee, ik haal er alleen klein stukje uit aan. Met name gaat het over de mensen die normaliter nooit een schouwburg bezoeken. Er is sinds het centralisatiebeginsel van de schouwburgen, of van de theatergezelschappen- Die hebben als argument aangevoerd dat ze nu een betere verticale spreiding hebben in de stedelijke agglomeraties, en vooral dus toegespitst hier in Amsterdam wat de Nederlandse Comedie betreft. Nu staat er in het rapport wat hierover is uitgebracht door meneer Van der Horst: "In het afgelopen seizoen is het ten behoeve van deze groep niet tot een werkelijke campagne voor het toneel gekomen. De mogelijkheden waren er eenvoudig niet." Nu wil ik vragen: hoe kan het dat er in Eindhoven, in Nijmegen, in wat voor andere plaatsen u ook verder noemt waar dus verspreidingsgezelschappen zijn, wel tot een zeer duidelijke en goede spreiding is gekomen, en dat het juist bij de Nederlandse Comedie niet kan?

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Meneer Van der Horst?

Van der Horst: Daar moet ik dan voor op? Het antwoord is heel eenvoudig. Eindhoven is al jaren bezig, wij zijn dit jaar begonnen, met de hele verticale spreiding. En in dat jaar waren die mogelijkheid in zo'n grote stad als Amsterdam niet aanwezig. Er is wel wat gedaan. Er is contact geweest met bijvoorbeeld alle wijkcentra, er is contact geweest met allerlei instanties en het is bij de gemeente bijzonder ingewikkeld waarlangs zich- Ja, daar heb je mee te maken hoor. Die moeten het dan op een gegeven ogenblik toch weer- Op de een of andere manier krijg je daarmee te maken. Dus die instanties, die wijkcentra, het sociaal culturele werk, de Amsterdamse Jeugdraad, noemt u maar op verder, die dat allemaal al in banen hebben geleid, dingen die gegeven zijn waarmee je te werken hebt. Wat die zinsnede betreft, die betekent natuurlijk hoofdzakelijk dat het niet is kunnen komen tot een grootscheepse campagne als zodanig in de geest van 'het bier is weer best' of zoiets dergelijks. Van het totale schouwburgbezoek vooruit, zoals u weet dat op het ogenblik het Concertgebouworkest doet met 'geniet van Vivaldi en ontdek Schönberg'. Dat is een activiteit die komt van Walter Thompson, een reclamebureau. Een dergelijk mogelijkheid hebben wij, in het eerste jaar dat we hiermee bezig waren, niet gehad. Op het ogenblik heeft u wel kunnen zien dat er hier in de hal een informatie- en spreekstand is gekomen. De bedoeling is dat dat binnenkort geïnstitutionaliseerd wordt, dat het een stichting wordt waar alle instanties binnen deze gemeente aan meewerken, die dus ook op dat gebied campagnes zal gaan ontketenen en steeds meer op dat gebied zal gaan doen.

Onbekend: Dus dan kunnen we er het beste van hopen?

Van der Horst: Ik hoop er in ieder geval wel het beste van, ja. Ik wil er nog wel even iets aan toevoegen, dat is zeer recent op het gebied van deze verticale spreiding. We hebben, dat staat ook in het verslag, dingen gedaan met middelbare scholen, met scholen voor lager beroepsonderwijs en dergelijke meer. Ik heb dus nu een paar weken geleden, de heer Binnerts is daar min of meer getuige van geweest, ook nog geëntameerd met kinderen van de lagere scholen. Ik moet u zeggen, dat ik geloof dat we in de toekomst daar zullen moeten beginnen. Want wat kinderen zelf voor elkaar hebben gedaan; we hebben hier in deze zaal tijdens de Kinderboekenweek een voorstelling gehad waar zes groepen van scholen voor kinderen spelen. Daar waren geen volwassenen bij, behalve een paar clandestien binnengeslopen ouders, maar bijna geen. Naar aanleiding van twee van die producties moet ik zeggen dat ik geloof dat daar de beste manier ligt om het, nou ja dat woord dan weer te gebruiken, het Nederlandse volk theaterrijp en theaterminded te maken. Want daar hebben we kunnen zien

dat een groot verschil bestond tussen groepen waarvan je duidelijk kon zien ‘hier is een kinderonderwijzer geweest en die heeft een kinderoperette geregisseerd’ – daarvan kan je zeggen had dan maar beroepskrachten genomen want die hadden het beter gedaan – en je zag een paar initiatieven waar je kon merken; daar zijn die kinderen samen, het waren dan ook meestal dingen waarin dat collectieve element duidelijk sprak, bezig geweest. En dat komt dan nog beter over ook dan alles wat een onderwijzer een kind regisseert. Er komt aan het eind van de maand, geloof ik, vanwege die Kinderboekenweek een slotbijeenkomst. De heer Binnerts heeft daar misschien al een uitnodiging voor gehad, ik nog niet. In elk geval, dat wordt allemaal nog gedaan en we willen kijken hoe we daarop verder kunnen gaan. Want ik wil u wel zeggen: de moeilijkheden die wij hebben bij de verticale spreiding bij de middelbare schooljeugd, pas kunnen worden opgelost wanneer het op een veel jongere leeftijd al voor die kinderen een begrip is geworden.

Applaus vanuit de zaal.

Paul Binnerts: Mag ik even antwoord geven meneer Van der Horst. U heeft net gesteld over dat kindertheater, waar ik inderdaad bij betrokken ben geweest als een toeschouwer en beoordelaar- U zegt nu, en dat is dus het gangbare uitgangspunt, dat het erom gaat om van zo laag mogelijk, zo klein mogelijk, te beginnen en kinderen, dus daarna volwassenen, naar volwassenheid toe theaterminded te maken. Ik persoonlijk geloof niet dat we daar behoefte aan hebben, dat mensen theaterminded zouden moeten worden. Dan blijven we namelijk in precies dezelfde situatie verkeren, dat kunst iet is dat genoten moet worden en waarvoor je een verdomd goede opleiding genoten moet hebben. En dat is niet zo. Waar het wel om gaat, dat is dit: dat er op de een of andere manier binnen het onderwijs en binnen de opvoeding in het algemeen, de creativiteit logsgemaakt moet worden, moet kunnen worden. Er waren inderdaad onder die stukjes een paar voorbeelden waar dat gebeurde en dat was dus ook het goede ervan. Maar dat was niet met de bedoeling, dacht ik zo, om die kinderen dan later dus te laten voelen dat het zo ontzettend fijn is in het theater om te gaan kijken. Want het kijken naar een theater, dat is zoals de situatie nu is, een kwestie van het consumeren – en daarom zei ik net slagroom op de koffie – van een aantal lekkere en mooie dingen. En daar gaat het gewoon in onze maatschappij niet om. Ten minste, daar moeten we gewoon van af.

Van der Horst: Als ik daar dan nog even op antwoorden mag? Dat bedoel ik dus juist niet. Het leuke was dat die kinderen voor elkaar speelden. Met andere woorden: het publiek en de spelers gingen telkens in andere groepen heen en weer. Er werd hun niks opgedrongen ter consumptie, ze deden het zelf. En ze deden het zo dat het nog overdraagbaar was ook.

Onbekend: Het punt is namelijk in het theater, waar mijn inleiding ook mee begon, om dat spanningsveld te creëren tussen degene die spelen en degene die die uitdaging aan moeten gaan. Als het centraal is dat er een spanningsveld komt, een stuk inspiratie, hoe kun je dan uitsluitend gaan spelen in een zekere fin de siècle-sfeer, die toch wel tachtig procent van de Nederlandse- en zeker de Amsterdamse bevolking als vijandig aandoet? Een speelruimte, meneer Van der Horst, eist namelijk een stuk herkenning ook van je eigen ruimte. Daar gaat een zekere liefde vanuit en dan kan je jezelf ook laten gaan. Hoe kun je nu ooit tot een verticale spreiding bewust willen overgaan in toch min of meer deze suikertent?

Applaus vanuit de zaal.

Geert van Oorschot: Meneer de voorzitter, mag ik daar nog een enkel woord over zeggen?

Lucas van der Land: Meneer Van Oorschot, ja.

Geert van Oorschot: Op het gevaar af dat de heer Binnerts mij weer vervelend vindt, hij vindt blijkbaar iedereen vervelend die het met hem eens is-

Gejoel vanuit de zaal.

Geert van Oorschot: ... zou ik het volgende willen voorstellen. Het gesprek is op gang gebracht en het gesprek zal worden voortgezet. De heer Oster heeft verklaard dat hij u gaarne weer opnieuw wil ontmoeten na het afwerken van de twee premières die op het ogenblik aan de orde zijn. Ik vind dus nu, dat de schouwburg ontruimd moet worden.

Gejoel vanuit de zaal.

Geert van Oorschot: Ik vind dus nu dat de mensen die voor vanavond een kaart hebben gekocht om naar de voorstelling te komen kijken, om acht uur de gelegenheid moeten hebben om de schouwburg te bezoeken. Ik vind dat het noodzakelijk is om erop te wijzen dat er hier politieke krachten aan we het werk zijn-

Gejoel en boegeroep vanuit de zaal.

Geert van Oorschot: Dat er hier politieke krachten aan het werk zijn die de schouwburg willen maken tot een Maagdenhuis.

Gejuich vanuit de zaal.

Geert van Oorschot: Ik wilde graag een antwoord geven, meneer de voorzitter, op de vraag van die jonge vrouw met die jongenskop in het zwart-

Gejoel en boegeroep vanuit de zaal.

Geert van Oorschot: Ik zou niet weten waarom ik- Wat is nou boe?

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal, gevolgd door luid applaus.

Geert van Oorschot: Ik wilde dus graag een antwoord geven aan mejuffrouw Heyting.

Guus Oster: Ik heb nog een vraag te beantwoorden, nu spreken we gelukkig allemaal tegelijk, over de suikertent.

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Guus Oster: Ik weet het niet.

Veel door elkaar gepraat.

Lucas van der Land: U wilde antwoord geven aan juffrouw Heyting?

Geert van Oorschot: Ja aan juffrouw Heyting, dat antwoord is nu niet gegeven.

Lucas van der Land: Doet u het kort?

Geert van Oorschot: Jazeker, heel kort. Juffrouw Heyting wilde weten waarom oudere acteurs niet aan het Werktheater hadden meegedaan.

Lien Heyting: Nee, dat wilde ik niet weten. Ik wilde weten, dat heb ik daarna gesteld, waarom oudere acteurs als zij zich niet met de standpunten en de inzichten van Leonard konden verenigen, waarom ze zelf dan niet een experiment op poten hebben gezet als ze dat zo noodzakelijk vonden.

Geert van Oorschot: Wij vinden het spelen van voorstellingen van Albee's, die in het buitenland gevallen zijn en die wij hier proberen te doen, dat vinden wij hele belangwekkende experimenten. Een stuk als *Tango*, dat vinden wij heel belangwekkend sociaal geëngageerde experimenten. Wij vonden, met name ik vond, niet waar, dat de wijze waarop Leonard Frank die *Lusitanischen Popanz* van Weiss heeft voorgesteld, aan ons heeft geïntroduceerd; dat is naar mijn gevoel – daar sta ik helemaal voor, mijn persoonlijke gevoel – een aanfluiting van het sociale engagement. Naar mijn gevoel heeft hij een politiek engagement gebruikt als voertuig voor een uiterst macabere – voor mijn gevoel, voor mijn geëngageerd gevoel – komedianten voorstelling.

Lien Heyting: Uw gevoel doet zo min ter sprake als mijn gevoel ter sprake doet. En ik heb het niet over experimentele stukken, ik heb het over een experiment van de acteurs zelf. Dat is een heel groot verschil dat u niet schijnt te voelen.

Applaus vanuit de zaal, Geert van Oorschot barst in lachen uit.

Geert van Oorschot: Ik heb u toch een antwoord gegeven?

Onverstaanbare opmerking vanuit de zaal.

Geert van Oorschot: Van?

Vervolg onverstaanbare opmerking uit de zaal.

Geert van Oorschot: Welke tour?

Vervolg onverstaanbare opmerking uit de zaal.

Geert van Oorschot: Nee, oh nee- Ja, natuurlijk, maar daar gaat het helemaal niet om. Dat zijn geen persoonlijke aanvallen. Wanneer er een bepaalde-

Onbekend: Voor de orde meneer de voorzitter, mag ik een antwoord op die vraag- Daar hadden we het namelijk net niet over. De heer Van der Horst had een betoog en daar zijn een paar vragen nu gesteld en meneer Van der Horst heeft dus een recht daar een antwoord op te geven, en niet dit theater.

Applaus vanuit de zaal.

Lucas van der Land: Meneer Van der Horst.

Van der Horst: Het ging in wezen dan, om het nu maar kort te maken, over het suikerhuis hier. Of dat nou wel een plek was, dit fin du siècle gebouw, waar dan ooit kon plaatsvinden die ontmoeting tussen theater en acteurs- Wilt u misschien hier ook even zwijgen, anders kan ik mij niet verstaanbaar maken. Nu moet ik u zeggen dat niet zo ver hier vandaan een ander gebouw ligt uit dezelfde tijd. Daar worden jazzconcerten gegeven, nachtconcerten gegeven, daar loopt iedereen gewoon in en uit. Wat mij betreft is het dus volstrekt niet ter zake of dat gebouw gebouwd is in 1890, 1600 of eergisteren, het komt er uitsluitend op aan wat erin gebeurt. Ik geef u alleen direct toe, dat het een schandaal is dat daar links- en rechtsboven plaatsen zijn waar niemand iets zien kan.

Applaus vanuit de zaal.

Harry Mulisch: Ik wilde nog even iets zeggen. We moeten weer discussiëren na twee premières, maar, meneer de voorzitter, ik geloof niet dat het aankomt op een goede première of een slechte première. Er zullen best allerlei goede premières komen. Het gaat om een hele atmosfeer die in een theater hangt, niet alleen dit, maar in het hele Nederlandse theater. Net heeft mevrouw Van Schaik gezegd: “Ja, waar blijven nou de schrijvers met hun stukken, die zijn ook schuldig dat er niks gebeurt.” Als ik dan toch even voor mijzelf mag spreken, hoewel we dat niet zouden doen: ik voel mij niet aangetrokken om voor een dergelijk bureaucratie afstralend apparaat – het doet mij eerder denken aan een huisvestingsbureau dan aan een instituut waar ik van zou kunnen houden – om daar een stuk voor te schrijven. We hebben toch onlangs een stuk gemaakt, dat was een initiatief van de Nederlandse Opera, van een Belg daarin die inmiddels ook weer is weggewerkt, Huisman. Die kwam zelf met ideeën om het niet door één man, maar om het door zes mensen- Daar hebben we iets gedaan en daar hadden we, meneer de voorzitter, het publiek dat ik ook zo graag in deze schouwburg zou willen zien. Dat was goed geëngageerd en gesubsidieerd theater.

Applaus vanuit de zaal.

Ellen Vogel: Mag ik een vraag stellen, Harry?

Lucas van der Land: Ellen Vogel.

Ellen Vogel: Hoeveel voorstellingen zijn daarvan geweest?

Harry Mulisch: Er zijn acht voorstellingen geweest, omdat ze dachten dat het met een donder en een slag zou vallen, dat was ook voorbereid in de publiciteit. Het omgekeerde is het geval geweest en ze gaan het nu dan ook volgend jaar herhalen, gelukkig.

Applaus vanuit de zaal.

Ellen Vogel: Omdat: acht voorstellingen krijgen wij ook vol.

Applaus vanuit de zaal.

Wim Kouwenhoven: Ja, dames en heren weet u, we hebben ons echt allemaal genoodzaakt gevoeld, verplicht hè, dat we allemaal bij elkaar komen. De toneelmakers, allen die erbij betrokken zijn, de toneelpraters, enzovoort. Maar ik moet u zeggen: ik ben dus acteur van de Nederlandse Comedie, ik moet vanavond spelen en ik trek mij die plicht zeer sterk aan. Ik vind dat we door moeten discussiëren, maar niet nu. Ik voel het nu primair als mijn plicht om

vanavond een voorstelling te spelen. Daarom geloof ik dat de acteurs van de Nederlandse Comedie die spelen moeten, tot hun spijt nu gewoon op moeten staan en weggaan, ofschoon we wel graag bij een volgende gelegenheid verder praten. Maar wij hebben vanavond gewoon een plicht, rechtstreeks tegenover het toneel en dat is daar te spelen het stuk *Biografie*. Tot mijn spijt dus tot een volgende keer, dank u wel.

Applaus vanuit de zaal.

Van der Maase: Mag ik hierop wat zeggen, meneer de voorzitter? We kunnen de volgende keer over twee maanden weer bij elkaar komen, maar wat nodig is, is inzage en openheid. Hoe stelt u zich voor namelijk, dat wij nu een proces op gang gaan brengen waarbij we de hele zaak gaan invreten, en gaan praten en discussiëren over de subsidie, de besteden gelden, de manier van doen, et cetera, waar we allemaal bij betrokken zijn? Wat is uw plan daarvoor? Want we kunnen niet zondermeer ophouden nu. We moeten een plan van actie hebben voor een analyse, een permanente analyse.

Guus Oster: Geloof u niet, meneer Van der Maase, dat we ons wel tevreden moeten stellen wanneer dat plan op een hele korte termijn en in overleg met de mensen die dat willen, aan u wordt voorgelegd? Maar dat het zinloos is om nu, wanneer iedereen al aan het einde is van een soort slijtageslag, te eisen dat men met een persklaar programma op tafel komt? Dat kan men niet verlangen.

Onbekend: (*vanuit de zaal, deels onverstaanbaar*) U moet iets voorstellen, vandaag. Iets voorstellen waarom we bij elkaar blijven komen (...) dat het georganiseerd wordt.

Onbekend: Ik geloof dat er een ernstige gedachtenfout gemaakt wordt. Zonet is de naam Maagdenhuis gevallen. Je kunt natuurlijk met heel weinig moeite de schouwburg bezetten. Ik ben helemaal niet tegen het middel van het bezetten van een gebouw, of een instituut, als dat een functie heeft. Maar ik geloof dat het op het ogenblik een politieke stommitieit is en daarom uiterst onverstandig om dat te doen. Nee, ik wil heel even het woord hebben. Je moet een gebouw bezetten of een politieke actie van deze draagwijdte ondernemen, wanneer je ten eerste de redelijke verwachting kunt hebben dat er een stuk solidariteit buiten deze groep daarvoor bestaat. Die bestaat niet. Niet alleen zal de *Telegraaf* zeggen: "De Damslapers hebben eindelijk de pluche ontdekt," maar ook alle andere kranten. Ook alle andere kranten zullen compassie hebben met de mensen die vanavond de voorstelling willen zien van een aantal acteurs die hier hun vak willen uitoefenen. In de tweede plaats moet er een minimumbasis zijn waarop wij met elkaar iets ondernemen. Ik bedoel dit: als de acteur zou zeggen: "Wij pikken dit niet langer, wij willen inzage en wij willen inspraak," dan kunnen wij uitmaken of we ons daarmee solidair verklaren. En dan kunnen we meedoen of niet meedoen. Maar wij zijn een stuk publiek, zeer heterogeen, en god zou het bewaren voor werkelijke democratisering van dit publiek, want als dat gebeurt speelt, dan de Nederlandse Comedie iedere avond *Rooie Sien* met Ank van der Moer in de hoofdrol.

Gejoel vanuit het publiek.

Einde van de opname.